

वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति

(२०७३/७४ - २०७७/७८)

(नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०७३/०९/२२ मा स्वीकृत)

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय

विषय सूची

परिच्छेद-एक

१. नेपालको वित्तीय प्रणालीको परिचय	१
१.१ परिचय	१
१.२ नेपालको वित्तीय प्रणाली	२
१.३ वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीतिको संरचना	४

परिच्छेद-दुई

२. दूरदृष्टि, उद्देश्य तथा मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू	५
२.१ दूरदृष्टि	५
२.२ उद्देश्यहरू	५
२.३ मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू	६

परिच्छेद-तीन

३. वैकिक क्षेत्र	८
३.१ आर्थिक वृद्धिको लागि लगानी	९
३.२ वित्तीय पहुँच र समावेशीकरण	११
३.३ वित्तीय स्थायित्व	१४
३.४ वित्तीय सुशासन	१८

परिच्छेद-चार

४. बीमा क्षेत्र	२१
४.१ वर्तमान अवस्था	२१
४.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू	२२
४.३ रणनीतिहरू	२३

परिच्छेद-पाँच

५. पूँजीबजार क्षेत्र	२४
५.१ विद्यमान अवस्था	२५
५.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू	२६
५.३ रणनीतिहरू	२७

परिच्छेद-छ

६. गैर-बैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाहरू	२८
६.१ वर्तमान अवस्था	२८
६.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू	२८
६.३ रणनीतिहरू	३०

परिच्छेद-सात

७. सहकारी क्षेत्र	३१
७.१ वर्तमान स्थिति	३१
७.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू	३२
७.३ रणनीतिहरू	३३

परिच्छेद-आठ

८. वित्तीय बजारका पूर्वाधार	३५
८.१ विद्यमान अवस्था	३५
८.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू	३६
८.३ रणनीतिहरू	३७

परिच्छेद-नौ

९. क्षमता विकास	३८
९.१ वर्तमान अवस्था	३८
९.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू	३९
९.३ रणनीतिहरू	३९

परिच्छेद-दश

१०. कार्यान्वयनको रूपरेखा	४०
१०.१ मुख्य रणनीतिक/परिमाणात्मक लक्ष्य तथा उपलब्धिहरू	४०
१०.२ कार्यान्वयन, अनुगमन र प्रतिवेदनसम्बन्धी व्यवस्था:	४१

परिच्छेद-एक

१. नेपालको वित्तीय प्रणालीको परिचय

१.१ परिचय

नेपालको वित्तीय प्रणालीको विकास विगत आठ दशकदेखि क्रमिकरूपमा हुँदै आएको छ । वि.सं. १९९४ सालमा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना भएसँगै नेपालमा आधुनिक वित्तीय प्रणालीको विकासको सुरुआत भएको हो । सोही वर्ष विराटनगर जुट मिल तथा नेपाल बैंक लिमिटेडको साधारण शेयर निष्काशन गरी धितोपत्र बजारका क्रियाकलापहरू पनि सुरु गरिएको थियो । वि.सं. २०२५ सालमा राष्ट्रिय बीमा संस्थान स्थापना भएपछि औपचारिक रूपमा बीमा व्यवसाय सुरु भयो । त्यस्तै, पहिलो गैर-बैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाको रूपमा वि.सं. २००१ सालमा कर्मचारी सञ्चयकोषको स्थापना भयो ।

वि.सं. २०४० सालसम्म वित्तीय क्षेत्र धेरै हदसम्म नियन्त्रित अवस्थामा रहेको थियो । वि.सं. २०४२ सालपछि प्रतिस्पर्धी वित्तीय क्षेत्रको विकास गर्ने उद्देश्यका साथ मुलुकले वित्तीय उदारीकरणको प्रक्रिया सुरु गर्‍यो । त्यसपछि वित्तीय संस्थाहरूको संख्या र प्रकार दुवैमा वृद्धि भएको छ । यद्यपि, वित्तीय क्षेत्रको आकार, गहिराइ र मुनाफाको दृष्टिबाट प्रगति भएको देखिएता पनि आर्थिक वृद्धि प्रवर्द्धन गर्नमा र यस क्षेत्रको विकासका लागि नेपालको वित्तीय प्रणाली गहन, विकसित र अभू बढी सुदृढ हुनु आवश्यक देखिएको छ ।

मुलुक लामो राजनीतिक संक्रमणबाट अधि बढिरहेको अवस्थामा विकास र आर्थिक वृद्धिप्रतिको जनचाहना बढ्दै गएको छ । सरकारले सन् २०२२ सम्ममा आर्थिक स्तरलाई बढाई मुलुकलाई विकासशील देशको स्तरमा पुऱ्याउने लक्ष्य लिएको छ । यो लक्ष्य प्राप्त गर्न वित्तीय प्रणालीले उपलब्ध वित्तीय स्रोतलाई प्रभावकारीरूपमा वितरण गर्न सक्नु पर्दछ । वित्तीय क्षेत्रले नेपाललाई मध्यम-आय भएको अर्थतन्त्रमा स्तरोन्नति गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न सकोस् भन्ने उद्देश्यले प्रस्तुत “वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति” मा वित्तीय क्षेत्रका विद्यमान चुनौती तथा कमी-कमजोरीलाई सम्बोधन गर्न एक समन्वयात्मक पद्धति प्रस्ताव गरिएको छ ।

१.२ अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश

केही वर्षयता अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा वित्तीय प्रणालीको स्थायित्वका बारेमा समेत विशेष सजगता अपनाइएको छ । विशेष गरी सन् २००८ को वित्तीय संकटपछि वित्तीय प्रणालीको नियमन, सुपरीवेक्षण सुदृढ तुल्याउने, संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने र पारदर्शिता प्रोत्साहन गर्ने विषयमा काम भएका छन् । संयुक्त राज्य अमेरिकामा सन् २०१० मा डड-फ्रयांक ऐन लागु गरियो । यसले बैंकहरूलाई सट्टेबाजी व्यापारमा संलग्न हुन निरुत्साहित गर्यो । यसका साथै फाइनान्सियल ओभरसाइट कमिशन, अफिस अफ क्रेडिट रेटिंग तथा कन्ज्युमर फाइनान्सियल प्रोटेक्सन व्यूरो लगायतका संस्था निर्माण गर्ने विषय पनि समावेश गरिए । यसै सिलसिलामा जर्मनीमा फरफारक विधिलाई थप व्यवस्थित बनाउने विषयमा जोड दिइयो भने स्वीटजरल्यान्डमा टू-विग टु-फेलसम्बन्धी कानून निर्माण गरियो ।

नेपालका छिमेकी मुलुकहरू भारत र चीनमा सन् २०१४ मा बैंकहरूबाट निजी क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जाको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात क्रमशः ५१.६ प्रतिशत र १४१.९ प्रतिशत रह्यो । बैंक निक्षेपको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात क्रमशः ६४ प्रतिशत र ४४.३ प्रतिशत रह्यो । यसैगरी यी मुलुकहरूमा बैंक कर्जाको निक्षेपसँगको अनुपात क्रमशः २९९.८ प्रतिशत र ७७.५ प्रतिशत रह्यो ।

१.३ नेपालको वित्तीय प्रणाली

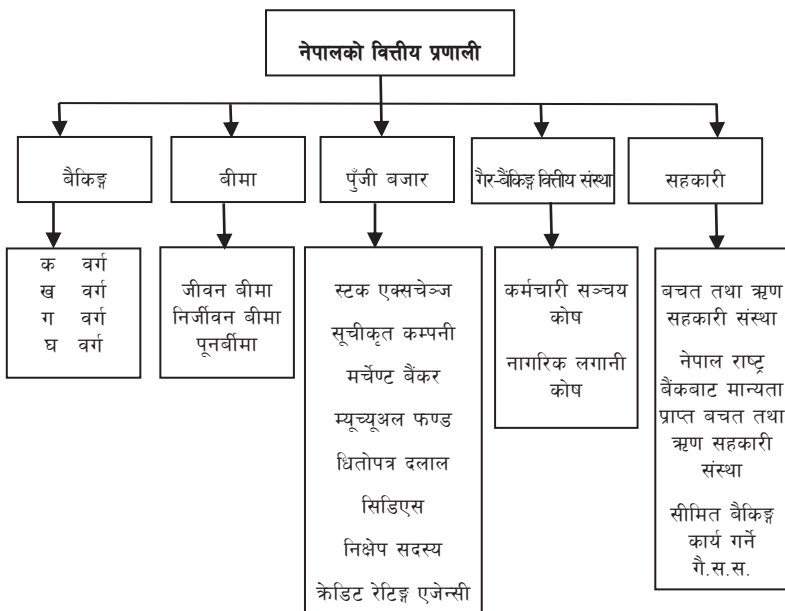
नेपालको वित्तीय प्रणालीमा बैकिङ्ग, बीमा, पुँजीबजार, गैर-बैकिङ्ग वित्तीय क्षेत्र र सहकारी गरी प्रमुख पाँचवटा क्षेत्रहरू रहेका छन् ।

वित्तीय प्रणालीको कुल सम्पत्तिको ८९ प्रतिशत हिस्सा बैकिङ्ग क्षेत्रले ओगटेको छ । गैर-बैकिङ्ग वित्तीय क्षेत्र वित्तीय प्रणालीको दोश्रो ठूलो क्षेत्र हो । यस अन्तर्गत कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोष गरी दुईवटा महत्त्वपूर्ण संस्थाहरू रहेका छन्, जसले समग्र वित्तीय क्षेत्रको सम्पत्तिको ७.४ प्रतिशत हिस्सा ओगटेका छन् । वित्तीय क्षेत्रको कुल सम्पत्तिको ३.८ प्रतिशत हिस्सा आगटेको बीमा बजार केही सेवाहरूमा मात्र सीमित रहेको छ । पुँजीबजार अझै पनि

अल्पविकसित अवस्थामा रहेको छ, र वित्तीय संस्थाहरूले नै धितोपत्र बजारको मुख्य हिस्सा ओगटेका छन् । २०७३ असार मसान्तमा बजार पुँजीकरणको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ८४ प्रतिशत थियो भने कुल वार्षिक कारोबारको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात ७.३ प्रतिशत थियो । १३,००० भन्दा बढी वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू रहेको सहकारी क्षेत्रले कुल वित्तीय क्षेत्रको सम्पत्तिको २.८ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ ।

नेपालको वर्तमान वित्तीय प्रणालीको संरचना देहायको चित्रमा उल्लेख गरिएको छ ।

नेपालको वित्तीय प्रणालीको संरचना (२०७३ असार)

१.४ वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीतिको संरचना

नेपालको वित्तीय क्षेत्रका विद्यमान कमी-कमजोरीलाई सम्बोधन गर्ने गरी प्रस्तुत रणनीति तयार गरिएको छ । यसबाट आन्तरिक वित्तीय प्रणाली र अर्थतन्त्रको विकास तथा विस्तारका साथै स्थायित्व हासिल गर्नमा अझ बढी योगदान पुग्न सक्ने अपेक्षा गरिएको छ । यस रणनीतिले बैकिङ्ग, बीमा, पुँजी बजार, गैर-बैकिङ्ग वित्तीय संस्था र सहकारी गरी पाँच मुख्य क्षेत्रहरू; तथा वित्तीय बजार पूर्वाधार र क्षमता अभिवृद्धि गरी दुईवटा अन्तर-सम्बन्धित विषयहरूमा जोड दिएको छ ।

परिच्छेद-दुई

२. दूरदृष्टि, उद्देश्य तथा मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू

यो रणनीतिको दूरदृष्टि, उद्देश्य तथा मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू देहायबमोजिम रहेका छन्:

२.१ दूरदृष्टि

यो रणनीतिको दूरदृष्टि “फराकिलो आर्थिक वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने प्रभावकारी, कुशल, समावेशी तथा स्थायित्वपूर्ण (Stable) वित्तीय क्षेत्र” भन्ने रहेको छ ।

२.२ उद्देश्यहरू

यस रणनीतिका उद्देश्यहरू देहायअनुसार रहेका छन् :

- (क) आर्थिक वृद्धिलाई सघाउ पुऱ्याउन वित्तीय क्षेत्रलाई विविध क्षमतायुक्त एवम् प्रगाढ तुल्याउने,
- (ख) प्रभावकारी नियमन र सुपरीवेक्षणमार्फत वित्तीय प्रणालीलाई स्थिर, स्वस्थ तथा सक्षम बनाउने,
- (ग) भुक्तानी एवम् फछ्यौट प्रणालीलाई कुशल, सुरक्षित तथा विश्वसनीय तुल्याउने,
- (घ) उपयुक्त कानूनी, संस्थागत र नीतिगत संरचनामार्फत प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन गर्नुका साथै वित्तीय संस्थाहरूमा प्रभावकारी सुशासन कायम गर्ने,
- (ङ) पारदर्शिता, जवाफदेहिता र सुशासन कायम गर्ने कार्यमा सघाउ पुऱ्याउन अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डमा आधारित लेखा र लेखापरीक्षण प्रणाली अवलम्बन गर्ने,
- (च) महिला तथा पुरुष, न्यून आय भएका तथा दुर्गम क्षेत्रका व्यक्तिहरूका लागि सहज र सुलभ किसिमले वित्तीय पहुँच पुऱ्याउन समावेशी वित्तीय प्रणालीको विकास गर्ने,
- (छ) वित्तीय सेवा र उपकरण बारे वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्ने तथा वित्तीय उपभोक्ताहरूको हित संरक्षण गर्ने,
- (ज) विभिन्न प्रकारका अनौपचारिक वित्तीय कारोबारलाई औपचारिक वित्तीय प्रणालीको दायरामा ल्याउने,

- (भ) वित्तीय प्रणालीलाई सामाजिक तथा वातावरणीयरूपमा समेत जवाफदेही हुनेगरी प्रतिस्पर्धी तुल्याउने ।

२.३ मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू

यस रणनीतिमा उल्लिखित दूरदृष्टि तथा उद्देश्यहरू हासिल गर्न देहायका साभ्ना मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू तय गरिएका छन् :

- (क) **वित्तीय बजारमा स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको सिद्धान्त:** वित्तीय बजारमा स्वच्छ प्रतिस्पर्धा महत्त्वपूर्ण हुन्छ, जसले वित्तीय संस्थाहरूलाई लागत-कुशलता हासिल गर्न, आफ्ना क्रियाकलापहरूको क्षेत्र विस्तार गर्न र दिगोपन हासिल गर्न उत्प्रेरित गर्दछ ।
- (ख) **कुशल वित्तीय प्रणालीको सिद्धान्त:** कुशल वित्तीय प्रणाली स्वच्छ समावेशी अर्थतन्त्रको वातावरण निर्माणको पूर्वशर्त हो ।
- (ग) **विवेकशिल नियमनको सिद्धान्त:** निरीक्षण र सुपरीवेक्षण वित्तीय स्थिरताका खम्बाहरू हुन् । अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा स्वीकृत मापदण्डहरू पालना गरी बनाइएका सक्षम र समष्टिगत प्रकृतिका विवेकशील नियमन (Prudential Regulation) वित्तीय क्षेत्रको स्थिरताको निमित्त अति आवश्यक छ ।
- (घ) **निजी क्षेत्रसँग राज्यको सहभागिताको सिद्धान्त:** नेपाली वित्तीय प्रणालीको विकास, सवलीकरण र जोखिम न्यूनीकरणका लागि बजारमा निजी क्षेत्रसँग राज्यको सहभागिता हुनु उपयुक्त हुन्छ ।
- (ङ) **विश्वसनीय सूचना प्रणालीको सिद्धान्त:** विश्वसनीय सूचना प्रणालीले सूचना अपर्याप्तताका कारण सिर्जना हुने खराब छन्नेट लगायतका जोखिम कम गर्न र जोखिमको समुचित व्यवस्थापन गर्न सघाउ पुऱ्याउँदछ ।
- (च) **वित्तीय प्रणालीको स्थायित्वको सिद्धान्त:** वित्तीय प्रणालीको स्थायित्वले वित्तीय प्रणालीप्रतिको सर्वसाधारणको विश्वास बढाउन मद्दत गर्छ ।

- (छ) **वित्तीय सुशासनको सिद्धान्त:** सुशासनका स्थापित सिद्धान्तहरूको अवलम्बन र बजार अनुशासनबाट स्वस्थ वित्तीय प्रणालीको निर्माण हुन सक्दछ । स्तरीय लेखा तथा लेखा परीक्षण, पारदर्शिता र सूचना सार्वजनिकीकरण जस्ता अभ्यासले वित्तीय क्षेत्रमा अनुशासन र विवेकशील व्यवहार कायम गर्न सहयोग गर्दछ ।
- (ज) **बजार अनुगमनको सिद्धान्त:** बजार अनुगमन, निरीक्षण र सुपरीवेक्षणले प्रभावकारी नियमन कार्यलाई थप टेवा दिन्छ ।
- (झ) **सुदृढ मानवीय तथा संस्थागत क्षमताको सिद्धान्त:** वित्तीय प्रणालीको विकासका लागि सुदृढ मानवीय तथा संस्थागत क्षमता महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।
- (ञ) **वित्तीय समावेशीकरणको सिद्धान्त:** समावेशीकरण र सामाजिक जवाफदेहिताले वित्तीय प्रणालीको पहुँच अभिवृद्धि गरी वित्तीय स्थिरतालाई सुनिश्चित गर्दछ ।

परिच्छेद-तीन

३. बैकिङ्ग क्षेत्र

बैंकहरूले वचतकर्ता र लगानीकर्ताहरूबीच मध्यस्थताको कार्य गरी मुलुकको आर्थिक वृद्धि तथा विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् । वचत परिचालन गर्ने, वित्तीय कारोबारको लागत कम गर्ने, जोखिमको व्यवस्थापन गर्न सघाउ पुऱ्याउने र साधनको कुशल बाँडफाँड गर्ने जस्ता कार्यमार्फत बैंकहरूले आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न र गरिबी निवारण गर्न मद्दत गर्दछन् ।

वि.सं. १९९४ सालमा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना भएसँगै नेपालमा आधुनिक बैकिङ्ग प्रणालीको सुरुवात भएता पनि वि.सं. २०४० सालसम्म नेपालमा राज्य नियन्त्रित दुई वाणिज्य बैंक र दुई विकास बैंकहरू मात्र रहेका थिए । २०४२ सालदेखि अवलम्बन गरिएको आर्थिक उदारीकरणको नीतिका कारण बैकिङ्ग क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको प्रवेश प्रारम्भ भएको हो ।

वि.सं. २०४० को दशकमा लघुवित्तले सामाजिक परिचालन र गरिबी निवारणको महत्वपूर्ण औजारका रूपमा विश्वव्यापीरूपमा मान्यता पाइरहेको परिप्रेक्ष्यमा नेपालमा पनि ग्रामीण बैंक, साना किसान सहकारी, वित्तीय मध्यस्थता गर्ने गैर सरकारी संस्थाहरू र वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूमार्फत लघुवित्त कार्यक्रमहरू लागु गरिए ।

सरकारले वि.सं. २०५६ सालमा वित्तीय क्षेत्र रणनीतिको रूपमा सुधारको मार्गचित्र तयार पाऱ्यो । यस अन्तर्गत राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र नेपाल बैंक लि. को पुर्नसंरचना गर्ने, नेपाल राष्ट्र बैंकलाई पुनर्संगठित गर्ने र वित्तीय क्षेत्रको क्षमता विकास गर्ने कुराहरू उल्लेख गरिएका थिए ।

२०५८ सालमा जारी गरिएको नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनले नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०१२ लाई प्रतिस्थापन गर्यो । उक्त नयाँ ऐनले नेपाल राष्ट्र बैंकको भूमिका र दायित्वलाई पुनरपरिभाषित गर्नुका साथै बैंकलाई स्वायत्तता प्रदान गर्‍यो । साथै, नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ मा भएको दोस्रो संशोधनले राष्ट्रको दिगो विकासमा सहयोग पुग्ने गरी मूल्य र शोधनान्तर स्थिरता तथा समग्र वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकको भूमिका र दायित्वलाई अभ् बढी स्पष्ट पार्नुका साथै फरफारक विधिलाई थप व्यवस्थित बनाउने विषयमा जोड दिइयो ।

विगतको दशकमा वित्तीय उदारीकरणको नीतिअनुरूप नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्न तथा विकासका निमित्त स्रोतको परिचालन गर्न उदार इजाजतपत्रको नीति अंगिकार गरेको थियो । यसका साथै बैंकिङ्ग क्षेत्रको स्वास्थ्य र सुरक्षा सुनिश्चित गर्न धेरै चरणमा नियमनकारी तथा सुपरीवेक्षकीय सुधारका कार्यहरू गरिए । नेपाल भित्रिने विप्रेषणमा भएको वृद्धिले गर्दा बहुदो संख्यामा स्थापना हुँदै आएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई निक्षेप संकलनमा सहजता भयो । तर बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट गरिने ऋण लगानी उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह हुनुको सट्टा पुँजीबजार र घरजग्गा व्यवसायमा केन्द्रित हुन पुग्यो ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको २०७३ असार मसान्तको संख्यागत विवरण तलको तालिकामा दिइएको छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या

	असार मसान्त						
	२०३७	२०४७	२०५७	२०६७	२०७१	२०७२	२०७३
वाणिज्य बैंक (क वर्ग)	२	५	१३	२७	३०	३०	२८
अन्य:							
विकास बैंक (ख वर्ग)	२	२	७	७९	८४	७६	६७
वित्त कम्पनी (ग वर्ग)	०	०	४७	७९	५३	४८	४२
लघुवित्त विकास बैंक (घ वर्ग)	०	०	७	१८	३७	३८	४२
जम्मा	४	७	७४	२०३	२०४	१९२	१७९

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक ।

यो रणनीतिपत्र बैंकिङ्ग क्षेत्रका चारवटा रणनीतिक स्तम्भहरू क्रमशः (१) आर्थिक वृद्धिको लागि लगानी, (२) वित्तीय पहुँच र समावेशीकरण, (३) वित्तीय स्थायित्व र (४) संस्थागत सुशासनमा केन्द्रित रहेको छ ।

३.१ आर्थिक वृद्धिको लागि लगानी

आगामी पाँच वर्षमा मुलुकको अर्थतन्त्रमा लगानीको आवश्यकता ठूलो मात्रामा बढ्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

३.१.१ विद्यमान स्थिति

नेपालमा बैंक कर्जा नै आर्थिक क्रियाकलापमा लगानीको प्रमुख स्रोतको रूपमा रहेको छ । २०७३ असार मसान्तसम्म बैंकिङ्ग प्रणालीले परिचालन गरेको कुल निक्षेप कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ८९.७ प्रतिशत थियो भने बैंकहरूले प्रवाह

गरेको ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ७३.७ प्रतिशत थियो । यसमा प्रमुख उत्पादनशील क्षेत्रमा भएको कर्जा लगानीको अंश भने ज्यादै कम रहेको छ ।

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा एक तिहाई हिस्सा ओगट्ने र ६६ प्रतिशत श्रमशक्ति खपत गर्ने कृषि क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जा ७.०८ प्रतिशतभन्दा कम रहेको छ । त्यसैगरी, कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २२ प्रतिशत हिस्सा ओगट्ने र भण्डै १७ लाख मानिसलाई रोजगारी दिने साना तथा मझौला व्यवसायले बैंकबाट सानो परिमाणमा मात्र ऋण प्राप्त गरेका छन् ।

३.१.२ समस्या, कमी कमजोरी र चुनौतीहरू

नेपालमा बैकिङ्ग प्रणाली खण्डीकृत अवस्थामा रहेको र ठूलो संख्यामा स्थापना भएका स-साना बैंकहरूको पुँजीको आधार सानो भएको कारण तिनीहरूले लागत कम गरी बढी मुनाफा आर्जन गर्न नसकेकोले ठूलो मात्रामा दीर्घकालीन अवधिको लगानी आवश्यक पर्ने पूर्वाधार क्षेत्रमा विद्यमान बैंकिङ्ग संरचनाले आवश्यक साधन उपलब्ध गराउन सकेको छैन ।

अन्तर-बैंक बजार र मुद्रा बजार राम्रोसँग विकास हुन नसकेकोले तरलता अभाव भएको समयमा ब्याजदर तीब्ररूपमा बढ्ने र बढी तरलता भएको अवस्थामा त्यसैगरी ब्याजदर तल झर्ने गरेको छ । त्यस्तै, बजारमा तरलता बढेको बेला त्यसको व्यवस्थापन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकसँग पर्याप्त मात्रामा ट्रेजरी बिल र दीर्घकालीन ऋणपत्र लगायतका अन्य उपकरणहरू उपलब्ध नहुँदा यदाकदा तरलता व्यवस्थापन गर्न कठिनाई हुने गरेको छ ।

वित्तीय सेवाहरू धेरै हदसम्म निक्षेप र कर्जामा सीमित रहेका छन् । एटिएमको वृद्धि भएको कारण डेबिट कार्डको प्रयोग बढे पनि क्रेडिट कार्डको उपयोग तुलनात्मक रूपमा कम छ ।

कम जनघनत्व रहेको वा वित्तीय पहुँच पुऱ्याउन असुविधा रहेको क्षेत्रमा बढी उपयोगी हुनसक्ने सेलफोन वा अन्य

मोबाइल बैंकिङ्ग सेवा व्यापक रूपमा प्रयोग हुन सकेको छैन ।

भाखा नाघेको कर्जा अन्यत्र सार्ने (Credit Default SWAP) वा व्याजदर सार्ने (Interest Rate SWAP) तथा फरवार्ड कन्ट्रयाक्ट (Forward Contract) जस्ता जोखिम व्यवस्थापनका उपकरणहरूको प्रयोग यदाकदा मात्र गर्ने गरिएको छ । धितो विविधिकरण हुन नसक्नु पनि एक समस्याको रूपमा रहेको छ ।

बैंकिङ्ग क्षेत्रको कुल कर्जाको दुई तिहाई घरजग्गाको धितोमा गएको छ । यस अवस्थामा घरजग्गाको मूल्य ओरालो लागेमा यस्तो कर्जा धेरै जोखिमपूर्ण हुनसक्ने देखिन्छ ।

३.१.३ रणनीतिहरू

बैंकिङ्गसम्बन्धी समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने रणनीतिहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

- (क) बैंकिङ्ग प्रणालीलाई युनिभर्सल बैंकिङ्ग तर्फ अभिमुख गराउन उपयुक्त संरचनाको व्यवस्था गर्ने,
- (ख) मुद्रा तथा अन्तर बैंक बजारको विकास गर्ने,
- (ग) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई लगानी तथा सेवाको विविधिकरण गर्न प्रोत्साहन गर्ने,
- (घ) कृषि, ऊर्जा र पूर्वाधारजस्ता क्षेत्रमा बैंक लगानीलाई प्रोत्साहित गर्ने ।

३.२ वित्तीय पहुँच र समावेशीकरण

समावेशी वित्तीय व्यवस्था नभएसम्म समावेशी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सकिदैन । अतः यस रणनीतिमा वित्तीय पहुँच र समावेशीकरण अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखिएको छ ।

३.२.१ वर्तमान स्थिति

वित्तीय समावेशीकरण र पहुँचतर्फ विगतको दशकमा नेपालले दक्षिण एशियाली देशहरूको तुलनामा उल्लेखनीय प्रगति हासिल गरेको कुरा विभिन्न सूचकाङ्कहरूले देखाएका छन् । ४० प्रतिशत जनता बैंकिङ्ग सेवामा समेटिएका छन् । महिला र ज्यादै दुर्गम तथा भौगोलिक रूपमा एक्लएका

ठाउँहरूमा भने वित्तीय सेवाको पहुँच पुग्न सकेको छैन । अनौपचारिक क्षेत्रबाट कर्जा लिने घरपरिवारको संख्या करिब २१ प्रतिशत रहेको छ । समग्रमा वित्तीय पहुँच नपुगेका जनसंख्याको हिस्सा करिब १९ प्रतिशत रहेको छ ।

वि.सं. २०७३ असार मसान्तसम्मको तथ्याङ्कअनुसार देशव्यापी रूपमा शाखा सञ्जालतर्फ वाणिज्य बैंकका १८६९ शाखा, विकास बैंकका ८५२ शाखा, वित्त कम्पनीका १७५ शाखा र लघुवित्त संस्थाका १३७८ शाखाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । यसैगरी, शाखारहित बैंक तथा केही गैरसरकारी संस्थाहरू पनि सीमित वित्तीय मध्यस्थताको कार्यमा संलग्न रहेका छन् ।

नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंक दुवैले विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमहरूका माध्यमबाट वित्तीय सेवामा पहुँच तथा समावेशीकरण प्रवर्द्धन गरिरहेका छन् । यस अन्तर्गत ग्रामीण स्वावलम्बन कोष र युवा स्वरोजगार कोषमार्फत लघुवित्त संस्थाहरूलाई थोक कर्जा उपलब्ध गराउने, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले विपन्न वर्ग तथा उत्पादनशील क्षेत्रमा ऋण लगानी गर्नुपर्ने, क वर्गका संस्थाहरूले कर्जामा लिने र निक्षेपमा दिने ब्याजदरबीच तोकिएभन्दा बढी अन्तर कायम गर्न नहुने, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले लगाउने शुल्क तथा कमिशनको अनुगमन गर्ने, ई-बैंकिङ्ग प्रवर्द्धन गर्ने, मोवाइल बैंकिङ्ग र वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम अघि बढाउने जस्ता व्यवस्था गरिएका छन् ।

३.२.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू धेरैजसो शहरी क्षेत्रमा केन्द्रित रहेका छन् । अपर्याप्त पूर्वाधार, कठिन भौगोलिक बनौट, छरिएर रहेका बस्ती र अविकसित बजार र आधुनिक प्रविधिको प्रयोग नहुनु जस्ता कारण सबै स्थानमा वित्तीय पहुँच पुग्न सकेको छैन ।

आर्थिक वृद्धिको लागि लगानीको अभाव र सीमित वित्तीय समावेशीकरणका मुद्दालाई सम्बोधन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले वि.सं. २०५० को अन्त्यतिर नयाँ वित्तीय संस्थाहरू विस्तार गर्ने उदार नीति अंगिकार गरेको कारण ठूलो संख्यामा बैंक

तथा वित्तीय संस्थाहरूको स्थापना हुन पुगे तापनि यसबाट वित्तीय पहुँच र स्थायित्वको सुनिश्चितता हुन सकेको छैन ।

भौगोलिक पहुँच, उच्च ब्याजदर, न्यून वित्तीय साक्षरता, वित्तीय संस्थाप्रति विश्वासको अभाव, धितोको अभाव र सानो ऋण रकमको लागि पनि भ्रष्टाचलको प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने अवस्था, उच्च कारोवार लागत, उच्च जोखिम, लघु वित्तीय संस्थाहरूको न्यून व्यापारिक सम्भाव्यता र पर्याप्त पुँजीको अभाव आदिका कारण नागरिक वित्तीय सेवाबाट वञ्चित रहेका छन् ।

प्रायः सबैजसो लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू वित्तीय रूपमा कमजोर रहेका छन् । ती संस्थाहरूमा आधुनिक व्यवस्थापन प्रणाली तथा संस्थागत सुशासनको अभाव रहेको छ । नियमन र सुपरीवेक्षणका अतिरिक्त यी संस्थाहरूलाई संस्थागत क्षमता सुदृढीकरणको लागि मार्गदर्शन पुग्न सकेको छैन ।

मुलुकमा वित्तीय साक्षरताको दर न्यून रहेको कारण अधिकांश जनताहरू बैकिङ्ग सुविधाहरूका बारेमा अनभिज्ञ रहनु, बैकिङ्ग सेवाबारे केही ज्ञान भएका व्यक्तिहरूले पनि प्रायजसो बैकिङ्ग शब्दावली नबुझ्ने हुँदा बैकमा खाता खोल्ने र कर्जाको लागि आवेदन दिने प्रक्रिया उनीहरूको लागि ज्यादै भ्रष्टाचलको महशुस हुने गरेको छ ।

वित्तीय सेवाका उपभोक्ताहरूको संरक्षणको लागि कानूनी तथा संस्थागत संयन्त्र अपर्याप्त रहेकोले उपभोक्ताहरू बैक तथा वित्तीय संस्थाका अधिक नाफामुखी व्यवहारको शिकार हुन पुगेका छन् ।

अर्ध-शहरी तथा शहरी क्षेत्रमा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको ठूलो उपस्थितिको कारण एकै ऋणीले एकभन्दा बढी संस्थाबाट कर्जा लिने अवस्था रहेको छ । यसबाट लघुवित्त सेवाको कर्जा सूचना संयन्त्रको अभाव रहेको वर्तमान अवस्थामा गरिब घरपरिवारहरू ऋणमा फस्न सक्ने जोखिम पनि देखिन्छ ।

३.२.३ रणनीतिहरू

वित्तीय सेवामा पहुँच बढाउनेसम्बन्धी समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने रणनीतिहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

- (क) ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सेवा उपलब्धता बढाउने,
- (ख) वित्तीय पहुँच र समावेशीकरण विस्तार गर्न सान्दर्भिक नीति तर्जुमा गर्ने,
- (ग) वित्तीय पहुँच विस्तार गर्न संस्थागत व्यवस्थामा सुधार गर्ने,
- (घ) लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको नियमन तथा सुपरीवेक्षण संरचनालाई सुदृढ पार्ने,
- (ङ) वित्तीय साक्षरता र शिक्षाका माध्यमबाट जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने,
- (च) वित्तीय सेवाका उपभोक्ताहरूको हित संरक्षण गर्ने ।

३.३ वित्तीय स्थायित्व

मजबुत आर्थिक वृद्धि, स्थिर मूल्य र स्वस्थ भुक्तानी सन्तुलनले वित्तीय स्थायित्व सुनिश्चित गर्दछ । त्यसैगरी, स्थायित्वपूर्ण वित्तीय प्रणालीले वास्तविक क्षेत्रको वृद्धिलाई सघाउ पुऱ्याउँछ । तसर्थ, वित्तीय स्थायित्वमा आइपर्नसक्ने चुनौतीको सम्भावनालाई घटाउनको निम्ति मौद्रिक नीति, विदेशी विनिमय नीति, पुँजी खाता नीति र सरकारी वित्त नीतिलाई प्रभावकारी तुल्याउनु आवश्यक छ ।

खासगरी, सन् २००७-०९ को विश्वव्यापी वित्तीय संकटपछि नेपाललगायत धेरै देशहरूमा वित्तीय स्थायित्व नीतिगत चासोको विषय भएको छ । वित्तीय प्रणालीमा लगानीकर्ता र आम जनताको विश्वास प्रवर्द्धन गर्न र बैंक डुब्ने प्रवृत्तिलाई रोक्न वित्तीय स्थायित्व अति महत्त्वपूर्ण हुन्छ । वित्तीय स्थायित्वलाई सुनिश्चित गर्ने प्रमुख उपायहरूमा विवेकशील नियमन, प्रभावकारी सुपरीवेक्षण, पूर्व सचेतना प्रणाली, दवाव परीक्षण, वित्तीय सुरक्षा प्रत्याभूति र नियामक निकायहरू बीच समन्वय आदि रहेका छन् । नेपालको वित्तीय क्षेत्र अझ प्रगाढ हुँदै जाने क्रममा विभिन्न प्रकारका नयाँ वित्तीय संस्था तथा उपकरणहरू ल्याई वित्तीय स्थायित्व कायम गर्नमा लाग्नु पर्ने देखिन्छ ।

३.३.१ वर्तमान स्थिति

प्रमुख सूचकाङ्कहरूले देखाएअनुसार नेपालमा वित्तीय स्थायित्वको अवस्था सन्तोषप्रद रहेको छ । तर पनि सम्पत्तिको गुणस्तर र अन्तर-वैकिक कर्जासम्बन्धी केही समस्याहरू रहेका छन् । २०७३ असार मसान्तसम्म कूल पुँजी पर्याप्तताको अनुपात १२.९१ प्रतिशत रहेको छ भने “क”, “ख” र “ग” वर्गका वित्तीय संस्थाहरूको औसत खराब कर्जा २.१९ प्रतिशत रहेको छ । यस अन्तर्गत वित्त कम्पनीहरूको खराब कर्जा १४.४२ प्रतिशत देखिन्छ भने विकास बैंकको १.४८ प्रतिशत र वाणिज्य बैंकहरूको १.८२ प्रतिशत देखिन्छ ।

वित्तीय स्थायित्व सुनिश्चित गर्नका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले पुँजी, सम्पत्तिको गुणस्तर, तरलता, संस्थागत सुशासन र जोखिम व्यवस्थापनका सम्बन्धमा विभिन्न निर्देशन तथा परिपत्रहरू जारी गरेको छ । त्यस्तै, जोखिम व्यवस्थापन, दवाव परीक्षण, कर्जा-निक्षेप अनुपात, कर्जा-धितो मूल्य अनुपात, शेयरको धितोमा दिइने कर्जा, आवासीय कर्जा, एकल ग्राहक कर्जा सीमा र तरलता अनुपातसम्बन्धी विभिन्न निर्देशनहरू पनि जारी गरेको छ । हाल बैंकहरूको निमित्त बासेल दोश्रो एवं तेस्रो (Basel II & Basel III) का प्रावधानहरू लागु गरिएको छ । यस अन्तर्गत कर्जा जोखिम मापन गर्न सरलीकृत मापदण्ड (Simplified Standard), सञ्चालनगत जोखिम मापन गर्न आधारभूत सूचकाङ्क विधि (Basic Indicator Approach) र बजार जोखिम मापन गर्न खुद खुला स्थिति विधि (Net Open Position Approach) अवलम्बन गरिएको छ । साथै, समष्टिगत विवेकशिल नियमन व्यवस्थाको रूपमा वाणिज्य बैंकहरूले बासेल ३ मा आधारित न्यूनतम कमन इक्विटी, क्यापिटल कन्जरभेशन बफर, काउण्टर साइक्लिक बफर जस्ता पुँजी गणना गर्ने व्यवस्था समेत लागु गरिएको छ ।

३.३.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू

द्विगो वित्तीय स्थायित्व सुनिश्चित गर्न तथा वित्तीय प्रणालीको विस्तार र बृद्धो जटिलताका कारण उत्पन्न चुनौतीहरूलाई सामना गर्न नियमनकारी निकायहरूमा तीव्र

दवाव परेको छ । वित्तीय प्रणालीको तीव्र विस्तार भएअनुसार वाणिज्य बैंक तथा विकास बैंकहरूमा जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण पद्धतिको थालनी भएको छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण र आतंकवादमा वित्तीय लगानी गर्ने कार्य विरुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूको कार्यान्वयनप्रति नेपाल प्रतिवद्ध रही कार्य गरेतापनि नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरू अन्तर्गतका धेरै प्रतिवद्धताहरूको कार्यान्वयन पूर्ण रूपमा गर्न अबै बाँकी रहेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले निर्वाह गर्ने अन्तिम ऋणदाता (Lender of the Last Resort) को भूमिका बजारमा तरलता उपलब्ध गराउनमा मात्र केन्द्रित हुनुपर्ने र यस्तो सुविधा कुनै संस्थालाई दामासाही हुनबाट जोगाउने गरी प्रदान गर्नबाट रोक्नु पर्नेमा यस सम्बन्धमा स्पष्ट कानूनी व्यवस्थाको अभाव रहेको छ ।

निक्षेप सुरक्षणतर्फ कुनै बैंक समस्याग्रस्त घोषणा हुनासाथ सो बैंकका निक्षेपकर्ताहरूलाई समयमै रकम भुक्तानीको सुनिश्चितता गर्ने संयन्त्रको अभाव छ । साथै, निक्षेप सुरक्षण शुल्कको वर्तमान दरलाई पुनरावलोकन गरी छिमेकी देशहरूको सरह तुल्याउनु पनि चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

वित्तीय स्थायित्व सम्बद्ध उपयुक्त प्रकारको तथ्यांक प्रणालीको अभावका कारण अनुगमन र निगरानी कार्यलाई थप प्रभावकारी पार्न सकिएको छैन ।

निष्कृत्य कर्जालाई सक्रिय कर्जाको रूपमा देखाउने (Loan Evergreening) र अन्तर-सम्बन्धित कर्जा कारोबार (Interconnectedness) को प्रवृत्ति बैंकिङ्ग क्षेत्रका गम्भीर समस्याका रूपमा देखापरेका छन् । स्वविवेकमा आधारित र मापदण्ड विनाको धितो मूल्याङ्कन गर्ने अभ्यासले समेत वित्तीय क्षेत्रमा निहित जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न थप चुनौती देखापरेको छ ।

हालैका विशेष निरीक्षणहरूले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको बाह्य लेखापरीक्षण कम गुणस्तरको भएको देखाएको छ । लेखापरीक्षकहरूले एकै संस्थामा पनि लेखापरीक्षण कम

मूल्यमा गर्ने तर बढी मूल्यमा परामर्श सेवा उपलब्ध गराई स्वार्थ बाझिने (Conflict of Interest) कार्य गर्ने गरेको औल्याइएको छ । लेखापरीक्षण व्यवसायमा रहेको स्वनियमनको व्यवस्थाले गर्दा कसैले लापरवाहीपूर्णरूपमा लेखापरीक्षण गरेमा गरिने अनुशासनात्मक कारवाही समेत चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

बैकिङ्ग, बीमा, पुँजीबजार, सहकारी र गैर-बैकिङ्ग वित्तीय संस्थामध्ये कुनै एकक्षेत्रमा उत्पन्न हुने समस्या अन्य क्षेत्रहरूमा पनि फैलन जाने हुँदा यसबाट समग्र वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्वमा असर पर्न सक्दछ ।

दामासाहीमा पर्नु अधि र पछि हस्तक्षेप गर्नसक्ने र त्यस्तो संस्थाको सम्पत्ति अर्को संस्थामा हस्तान्तरण गर्नसक्ने कानूनी व्यवस्था हुन अभै वाँकी छ ।

विभिन्न वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने ठूला संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूप सुपरिवेक्षण गरी उपभोक्ताको हित संरक्षणलाई सुदृढ तुल्याउन वित्तीय क्षेत्रका सबै नियामक निकायहरूबीच प्रभावकारी समन्वय संयन्त्रको कमी देखिएको छ ।

३.३.३ रणनीतिहरू

बैकिङ्ग प्रणालीमा स्थायित्व कायम गर्नेसम्बन्धी समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने रणनीतिहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

- (क) समष्टिगत अर्थतन्त्रलाई सवल र स्वस्थ तुल्याउने,
- (ख) बैकिङ्ग प्रणालीलाई सुदृढ तुल्याउन नियमनकारी संरचनामा सुधार गर्ने,
- (ग) बैक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सुपरीवेक्षण संरचनालाई बलियो बनाउने,
- (घ) सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी नियन्त्रणसम्बन्धी मापदण्डहरूको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउने,

- (ड) निक्षेपकर्ताहरूको सुरक्षा गर्न र वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न थप उपायहरू अपनाउने,
- (च) समयमै जोखिमहरूको पहिचान गर्न सक्षम हुनेगरी वित्तीय विकासको अनुगमन गर्ने कार्यलाई सुदृढ तुल्याउने,
- (छ) संकट व्यवस्थापन संरचनाको विकास गर्ने,
- (ज) यस रणनीतिको कार्यान्वयन तथा वित्तीय क्षेत्रको स्थिरता तथा विकासको लागि नियामक निकाय तथा अन्य सरोकारवालाहरू बीच सुदृढ समन्वयकारी संयन्त्र निर्माण गर्ने ।

३.४ वित्तीय सुशासन

संस्थागत सुशासनमा हुने सुधारले सार्वजनिक नीतिका धेरै उद्देश्यहरू हासिल गर्नमा सघाउ पुऱ्याउन सक्दछ । सुशासनले वित्तीय संकटबाट बजार कमजोर हुने अवस्थामा सुधार ल्याउने, कारोबार लागत तथा पुँजीको लागत घटाउने र पुँजीबजारको विकास गर्ने जस्ता कार्यमा सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

सुशासन र पारदर्शी व्यवस्थाले लगानीकर्ता, प्रयोगकर्ता र अन्य सरोकारवालाहरूका उद्देश्य बीच हुने द्वन्द्वलाई घटाउँछ । संस्थाको सुशासनका अभ्यासलाई संस्थागत गर्न लेखा र लेखापरीक्षणमा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अंगिकार गर्नु आवश्यक छ ।

३.४.१ वर्तमान अवस्था

बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३, नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन र कम्पनी ऐन, २०६३ ले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संस्थागत सुशासन सम्बन्धमा आवश्यक मार्गदर्शन गरेका छन् । वित्तीय क्षेत्रमा संस्थागत सुशासन प्रवर्द्धन गर्न लागु गरिएका प्रमुख नीतिगत व्यवस्थाहरूमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सेवा वापत लिने शुल्क तथा कमिशनसम्बन्धी मार्गदर्शन, प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको तलब-भत्तासम्बन्धी मार्गदर्शन तथा संस्थापक, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत तथा प्रबन्धकहरूले लिने व्यक्तिगत

कर्जाको सीमा र तिनीहरूको परिवारका सदस्यले लिएको कर्जाको जानकारी दिनुपर्नेसम्बन्धी मार्गदर्शन रहेका छन् ।

३.४.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू

कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सञ्चालक समिति सदस्यहरू बैंकिङ्ग व्यवसायका बारेमा जानकार नभएको साथै उनीहरूमा व्यवसायिकताको कमी रहेकोले कतिपय अवस्थामा कर्जा स्वीकृति, कर्मचारी छनौट र संस्थाको दैनिक व्यवस्थापनमा समस्या आउने गरेको छ ।

प्रायः सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा कर्जा जोखिम मूल्याङ्कन अपर्याप्त रहेको, भैपरी आउन सक्ने विषय बारेको योजनाको अभावमा सञ्चालनगत जोखिम व्यवस्थापन पद्धति अपूर्ण रहेको र जोखिमलाई भन्दा नियमको परिपालनालाई बढी प्राथमिकता दिएका कारण लेखापरीक्षणसम्बन्धी कार्यहरू कमजोर रहन गएका छन् ।

बजारका सहभागीहरूलाई सचेत अनुगमनकर्ताको रूपमा समेत कार्य गर्नेतर्फ प्रोत्साहित गर्न सुविधाको अभाव छ ।

वित्तीय प्रविधिमा भएको सुधारले वित्तीय कारोबार सञ्चालनलाई जटिल बनाइरहेको कारण तिनीहरूको अनुगमन र सुपरीवेक्षण गर्ने कार्य कठिन र बढी खर्चालु हुन पुगेको छ ।

वर्तमान लेखा र लेखापरीक्षणका मापदण्डहरू अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूप रहेका छैनन् ।

वित्तीय क्षेत्रमा देखापरेका नयाँ समस्या र चुनौतीहरू सामना गर्ने कानूनी आधार पर्याप्त रूपमा रहेको देखिदैन ।

३.४.३ रणनीतिहरू

वित्तीय सुशासनमा सुधार गर्नेसम्बन्धी समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने रणनीतिहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

- (क) बैंकिङ्ग क्षेत्रको संस्थागत सुशासनसम्बन्धी नीति तथा अभ्यासलाई सुदृढ पार्ने,
- (ख) वित्तीय क्षेत्रमा जोखिम व्यवस्थापन र आन्तरिक नियन्त्रण पद्धतिको स्तरमा वृद्धि गर्ने,

- (ग) प्रभावकारी निरीक्षण र जोखिम व्यवस्थापनको निमित्त बजार अनुशासनको भूमिकालाई प्रवर्द्धन गर्ने,
- (घ) लेखा र लेखापरीक्षण प्रणालीलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डसँग आवद्ध गरी कार्यान्वयन गर्दै लैजाने,
- (ङ) वित्तीय क्षेत्रको कानूनी व्यवस्थामा सामञ्जस्यता ल्याउने ।

परिच्छेद-चार ४. बीमा क्षेत्र

बीमाले लगानीकर्ताको जोखिम न्यूनीकरण एवं व्यवस्थापन गरी दिगो आर्थिक विकासमा योगदान पुऱ्याउने कार्य गर्दछ । लगानी र सृजनशीलता प्रवर्द्धन गर्नमा सहयोग पुऱ्याउने, अवकाश तथा स्वास्थ्य व्यवस्थासम्बन्धी सामाजिक सुरक्षाको अतिरिक्त प्रणाली विकास गर्ने, जोखिम व्यवस्थापन संस्कृतिको प्रवर्द्धन गर्ने र दिगो आर्थिक विकासमा योगदान पुऱ्याउने कार्य गर्दछ ।

नेपालमा सर्वप्रथम वि.सं. २००४ सालमा नेपाल बैंक लिमिटेडको सहायक कम्पनीको रूपमा नेपाल बीमा तथा यातायात कम्पनीको नामबाट स्थापित कम्पनी हाल नेपाल इन्स्योरेन्स कम्पनीको नामबाट सञ्चालित छ । वि.सं. २०२५ सालमा नेपाल सरकारले जीवन तथा निर्जीवन बीमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न राष्ट्रिय बीमा संस्थानको स्थापना गर्नुका साथै सोही वर्ष बीमा क्षेत्रको सुपरीवेक्षकीय र नियमनकारी निकायका रूपमा बीमा समितिको स्थापना गरेको छ तथापि, बीमा क्षेत्र प्रारम्भिक अवस्थामा रहेको छ ।

International Association of Insurance Supervisors (IAIS) को संस्थापक सदस्य रहेको बीमा समितिले बीमा उद्योगको सुपरीवेक्षणका लागि IAIS ले प्रकाशन गर्ने बीमासम्बन्धी प्रमुख सिद्धान्तहरूलाई मार्गदर्शनको रूपमा लिने गरेको छ ।

सरकारको वित्तीय क्षेत्र उदारीकरण नीति अन्तर्गत २०४३ सालमा संयुक्त लगानीको बीमा कम्पनी स्थापना भयो । विदेशी लगानीका साथै निजी क्षेत्रको प्रवेशबाट बीमा क्षेत्रको परिमाणात्मक तथा गुणात्मक विकास भइरहेको छ ।

४.१ वर्तमान अवस्था

२०७३ असार मसान्तसम्म बीमा ऐन, २०४९ अन्तर्गत २७ वटा बीमा कम्पनीहरू स्थापना भएका छन् । ती मध्ये ९ वटाले जीवन बीमा र १८ वटाले निर्जीवन बीमा व्यवसाय (पुनर्बीमा कम्पनी सहित) गर्दछन् । विदेशी स्वामित्वका र विदेशी विमकसँग संयुक्त लगानीमा दुई दुईवटा कम्पनी स्थापना भएका छन् । त्यसैगरी, १० वटा बीमा कम्पनीहरू निजी क्षेत्रले सञ्चालन गरेका र तीनवटा

सरकारी स्वामित्वमा रहेका छन् । यससम्बन्धी विस्तृत विवरण देहाएको तालिकामा दिइएको छ ।

नेपालको बीमा व्यवसायमा संलग्न कम्पनी

प्रकार	२०४७	२०५७	२०६७	२०७७	२०७२	२०७३
जीवन बीमा कम्पनी	१	१	८	९	९	९
निर्जीवन बीमा कम्पनी	३	९	१६	१८	१८	१८
दुवै क्षेत्रको काम गर्ने कम्पनी	१	१	१	०	०	०
जम्मा	५	११	२५	२७	२७	२७

स्रोत: बीमा समिति

नेपालको बीमा बजार केही सेवाहरूमा मात्र सीमित रहेको छ । जीवन बीमातर्फ पूर्ण जीवन बीमा र आवधिक जीवन बीमा सेवा उपलब्ध छन् भने निर्जीवन बीमातर्फ सवारी साधन, आगलागी, भूकम्प तथा निर्माण बीमा सेवा उपलब्ध छन् । विदेशमा काम गर्न जाने कामदारहरूको निमित्त वैदेशिक रोजगार बीमा अनिवार्य गरिएकोले यस प्रकारको बीमा सेवा जीवन बीमा कम्पनीहरूको निमित्त सबभन्दा बढी आकर्षक व्यवसाय बनेको छ ।

बीमा क्षेत्रले वित्तीय क्षेत्रको कुल सम्पत्तिको ३.६८ प्रतिशत हिस्सा आगटेको छ । जीवन तथा गैर-जीवन बीमा कम्पनी दुबैले बीमाको प्रिमियम संकलन बढाइरहेका छन् । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान पनि बढिरहेको छ । जीवन बीमाले कुल संकलित बीमा प्रिमियमको ७० प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ ।

४.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू

अझै पनि बीमा क्षेत्र प्रारम्भिक अवस्थामै रहेको छ । आम उपभोक्ताहरूमा बीमासम्बन्धी चेतनाको कमी, उपभोक्ताहरूको निमित्त सीमित बीमा सेवाहरूको उपलब्धता, स्वास्थ्य बीमाको हिस्सा अत्यन्त न्यून रहनु जस्ता कारणहरूले बीमा उद्योग धेरै पछाडि रहेको छ । बीमा व्यवसायको ठूलो सम्भाव्यता रहेको भएता पनि हाल

यसको बजार सानो रहेको कारण यस क्षेत्रमा अपेक्षाकृत सेवा विस्तार हुन सकेको छैन ।

स-साना व्यवसायहरूले लघुबीमा सेवाबाट लाभ लिनसक्ने अवस्था भएता पनि नेपालमा यो सेवा अझै सुरुवाती चरणमा रहेको छ । बाली बीमासम्बन्धी सेवाहरू सीमित रहेको कारण कृषि क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको लगानी विस्तार हुन सकेको छैन ।

बीमा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने संस्थाहरूको सुदृढ कार्य सञ्चालन निमित्त उपयुक्त कानूनी व्यवस्था नहुनु र बीमा समितिलाई मार्गदर्शन गर्ने बीमा ऐन, २०४९ मा समसामयिक सुधार भइनसकेकोले कार्य सञ्चालनमा समस्या देखिएको छ ।

४.३ रणनीतिहरू

बीमा क्षेत्रका समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने रणनीतिहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

- (क) बीमाको पहुँच तथा समावेशीकरणमा जोड दिँदै बीमा गर्ने प्रचलनलाई प्रवर्द्धन गर्ने,
- (ख) नियमनकारी संरचनालाई दरिलो पार्ने,
- (ग) जोखिममा आधारित सुपरीवेक्षण पद्धति अवलम्बन गर्ने,
- (घ) कानूनी ढाँचा सुदृढीकरण गर्ने,
- (ङ) जवाफदेहिता र पारदर्शिता बढाउने ।

परिच्छेद-पाँच

५. पुँजीबजार क्षेत्र

पुँजीबजारले उत्पादनशील क्षेत्रमा दीर्घकालीन लगानीको लागि वैकल्पिक स्रोत उपलब्ध गराई उत्पादनशील लगानीलाई प्रोत्साहन गर्नुका अलावा साना लगानीकर्ताहरूको लागि लगानीको वातावरण बनाई दिई उनीहरूलाई आर्थिक वृद्धिबाट लाभ लिन सक्ने अवस्थामा पुऱ्याउँदछ ।

वि.सं. १९९४ सालबाट नेपालमा पुँजीबजारको विकासको क्रम सुरु भएको हो । लामो समयको अन्तराल पछि वि.सं. २०३३ सालमा धितोपत्र निष्काशन र कारोबारलाई सघाउ पुऱ्याउने उद्देश्यले धितोपत्र विनिमय केन्द्रको स्थापना भयो । वि.सं. २०४० सालमा जारी भएको धितोपत्र ऐन, २०४० ले धितोपत्र बजारको विकासका लागि कानूनी संरचना प्रदान गर्‍यो । सुरुमा धितोपत्र विनिमय केन्द्रले नियामक र बजार सञ्चालक दुवैको कार्य गरेकोमा वि.सं. २०५० सालमा धितोपत्र ऐन संशोधन गरी नेपाल धितो बोर्ड गठन गरियो र धितोपत्र विनिमय केन्द्रलाई नेपाल स्टक एक्सचेन्ज (नेप्से) मा परिणत गरियो । सोही वर्ष लगानीकर्ताको तर्फबाट धितोपत्र खरिद-बिक्री गर्न निजी धितोपत्र दलालहरूको प्रणाली विकास गरियो र खुल्ला बोलकबोल (Open Cry Out) बिक्री प्रणाली मार्फत् धितोपत्रको खरिद-बिक्री सुरु गरियो ।

२०६४ सालमा तत्कालीन धितोपत्र ऐनलाई नयाँ ऐनले प्रतिस्थापन गर्‍यो । नयाँ ऐनले धितोपत्र बोर्डको पुनरसंरचना गरी बोर्डलाई धितोपत्र बजारको नियमन गर्न थप कानूनी अधिकार प्रदान गर्‍यो ।

धितोपत्र कारोबारलाई प्रभावकारी र पारदर्शी बनाउन २०६५ सालमा खुला बोलकबोल बिक्री प्रणालीलाई स्वचालित बिक्री प्रणालीले प्रतिस्थापन गर्‍यो । २०६७ सालमा जारी भएको डिपोजिटरी सेवासम्बन्धी नियमावलीले धितोपत्रको केन्द्रीय रूपमा अभिलेख राख्न र धितोपत्र कारोबारको हिसाब राफसाफ गर्न सिडिएस एण्ड क्लियरिङ लिमिटेड (CDS and Clearing Limited-CDSC) को स्थापना गर्न मद्दत गर्‍यो । सो कम्पनीले २०७१ चैत्र २२ गतेदेखि ७ वटा सूचीकृत कम्पनीहरूको अभौतिक कारोबार (Demat Transaction) सुरु गरी २०७२ माघ १ गतेदेखि अभौतिक कारोबारलाई पूर्ण रूपमा लागु गरिसकेको छ । बजारको गहिराई सम्बन्धित जानकारी धितोपत्र दलाल व्यवसायीहरूले

मात्र प्राप्त गर्ने व्यवस्था रहेकोमा २०७२ पुस १२ गतेदेखि सम्पूर्ण लगानीकर्ताहरूले थाहा पाउन सक्ने व्यवस्था समेत भएको छ ।

त्यसैगरी, वि.सं. २०६७ सालमा म्यूच्युअल फण्डसम्बन्धी नियमावली र वि.सं. २०६८ सालमा क्रेडिट रेटिङ्गसम्बन्धी नियमावली जारी गरिएपश्चात् म्यूचुअल फण्डसम्बन्धी कारोवारले गति लिनाका साथै क्रेडिट रेटिङ्गसम्बन्धी कार्य समेत प्रारम्भ भयो ।

५.१ विद्यमान अवस्था

नेपालमा पुँजीबजार प्रारम्भिक अवस्थामा नै छ । उपयुक्त कानूनी व्यवस्थाको अभावमा भेञ्चर क्यापिटल, प्राइभेट इक्विटी इन्भेष्टमेण्ट जस्ता व्यवसाय नगण्य रहेका छन् । धितोपत्र बजारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको प्रभुत्व छ, भने कर्पोरेट पेपर र ऋणपत्रको बजारको अभाव रहेको छ । २०७३ असार मसान्तसम्म कुल सूचीकृत २२९ कम्पनीहरूमध्ये बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या १७०, बीमा कम्पनीहरूको संख्या २२, उत्पादन र प्रशोधन गर्ने उद्योगहरूको संख्या १८ र अन्य विभिन्न व्यवसायका कम्पनीहरूको संख्या १९ रहेको छ । पछिल्लो चरणमा ऊर्जा उद्योग (जलविद्युत) ले बहूदो संख्यामा बजारमा प्रवेश पाएका छन् । हाल सूचीकृत कम्पनीहरूको कुल चुक्ता पुँजी रु. ३२१.८२ अर्बमात्र रहेकोले पुँजीबजारको आकार सानो रहेको भएतापनि लगानीकर्ताहरूलाई धितोपत्रमा लगानी गर्ने बारे शिक्षा दिने, पोर्टफोलियो व्यवस्थापक र बजारका अन्य पक्षहरूका क्रियाकलाप बढिरहेको सन्दर्भमा बजारको आकार वृद्धि हुँदैजाने देखिन्छ ।

२०७३ असार मसान्त तथ्यांकको अनुसार धितोपत्र बजारका प्रमुख सूचाङ्क देहाएको तालिकामा दिइएको छ ।

धितोपत्र बजारका सूचकाङ्कहरू

बजार सूचकाङ्क	इकाईहरू
सूचीकृत कम्पनीको संख्या	२२९
बजार पुँजीकरण (रु.अर्बमा)	१८९०.१३
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको तुलनामा बजार पुँजीकरण अनुपात (प्रतिशत)	८४%
स्टक एक्सचेञ्जको संख्या	१
धितोपत्र दलालको संख्या	५०
मर्चेन्ट बैकरको संख्या	१७
म्युच्युल फण्डको संख्या	७
सीडिएस कम्पनीको संख्या	१
निक्षेप सदस्यको संख्या	६६
सरदर दैनिक कारोबार (रु.करोडमा)	४७
नेप्से परिसूचक	१७१८.१५

स्रोत: नेपाल धितोपत्र बोर्ड, नेपाल तथा नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि.

५.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू

नेपालको पुँजीबजार सीमित रूपमा विकसित भएको अवस्थामा छ । धितोपत्र बजारमा सूचीकृत कम्पनीहरूको संख्या र प्रकारको दृष्टिकोणबाट क्षेत्रगत विविधताको अभाव छ । वास्तविक क्षेत्र (Real Sector) का बहुसंख्यक कम्पनीहरूले सार्वजनिकरूपमा धितोपत्र निष्कासन नगरेको कारण पुँजीबजारमा वित्तीय क्षेत्रको प्रभुत्व बढी छ । केही म्युच्युअल फण्ड बाहेक संस्थागत लगानीकर्ताको उल्लेख्य उपस्थिति नरहेको कारण पुँजीबजार व्यक्तिगत लगानीकर्ताहरूको नियन्त्रणमा रहेको स्थिति छ, भने विदेशी संस्थागत लगानीकर्ताहरूले हालसम्म नेपाली धितोपत्र बजारमा लगानी गर्न पाएका छैनन् ।

धितोपत्र कारोबार प्रणाली पूर्ण स्वचालित भइनसकेको कारण यसको कारोवारमा काठमाडौं बाहिरका जनताको पहुँच र चेतनाको कमी छ । कमोडिटी बजार र सोसँग सम्बन्धित कारोवारमा पर्याप्त मात्रामा नियमन हुन सकेको छैन ।

नेप्सेको संस्थागत सुशासन र व्यवस्थापन प्रणाली सोचेअनुरूप छैन । नेप्से र सिडिएसको विद्यमान पुँजी संरचनाको कारण नेपाल धितोपत्र बोर्डले ती संस्थाहरूको सुपरीवेक्षण प्रभावकारीरूपमा गर्न सकेको छैन ।

निजी क्षेत्र र विकास साभेदारहरूले भेञ्चर क्यापिटल, प्राइभेट इक्विटी र इम्प्याक्ट फण्ड सञ्चालन गर्ने उत्सुकता देखाइरहेको भएतापनि नियामक निकायहरूबाट सो सम्बन्धी निर्देशिका जारी हुन बाँकी छ ।

५.३ रणनीतिहरू

पुँजीबजार क्षेत्रसँग सम्बन्धित समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने रणनीतिहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

- (क) धितोपत्र बजारको क्षेत्रगत विविधता प्रवर्द्धन गर्ने,
- (ख) धितोपत्र व्यवसायीको सेवाको क्षेत्र बढाउने,
- (ग) पुँजीबजारमा आम जनताको सहभागितालाई प्रोत्साहन गर्ने,
- (घ) पुँजीबजारको नियमनकारी र सुपरीवेक्षकीय ढाँचा सुदृढ तुल्याउने,
- (ङ) पुँजीबजारमा विदेशी लगानीलाई सहज तुल्याउने,
- (च) वस्तु बजार (Commodity Market) को लागि सुदृढ कानूनी र नियमनकारी ढाँचाको विकास गर्ने,
- (छ) धितोपत्र नियमनसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रियरूपमा प्रचलनमा रहेका सिद्धान्तहरू अनुसार नेपाल धितोपत्र बोर्डलाई जवाफदेहितासहितको स्वायत्तता प्रदान गर्ने,
- (ज) नेप्सेको पुनरसंरचना गर्ने, नेप्से तथा सूचीकृत कम्पनीमा सुशासन बढाउने ।
- (झ) सिडिएस एण्ड क्लियरिङ लिमिटेडको निमित्त कानूनी तथा नियमनकारी संरचना सुदृढ तुल्याउने ।

परिच्छेद-छ

६. गैर-बैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाहरू

सरकारी स्वामित्वका कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोष दुईवटा प्रमुख गैर-बैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाहरू हुन् । कर्मचारी सञ्चय कोष सरकारी कर्मचारीहरूलाई अवकाशपछि सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था गर्न स्थापना भएको हो भने नागरिक लगानी कोष आमजनतालाई वचत गर्नेतर्फ प्रोत्साहित गर्न स्थापना भएको हो । यी दुवै संस्थाहरूले दीर्घकालीन पुँजी परिचालन गर्दछन् र यसरी परिचालित रकम पूर्वाधार निर्माण तथा सरकारी परियोजनाहरूमा लगानी गर्दछन् ।

६.१ वर्तमान अवस्था

सरकारी तथा गैरसरकारी गरी कर्मचारी सञ्चय कोषमा करिब २८,००० कार्यालयका ४,९०,००० जना कर्मचारीहरू सञ्चय कोषका सदस्य छन् । अवकाश कोषको व्यवस्थापनका अतिरिक्त सञ्चय कोषले आफ्ना सदस्यहरूलाई दुर्घटना बीमा, क्रिया खर्च, कर्मचारी कल्याण योजना (बीमा) र लगानीबाट भएको मुनाफामा सहभागी गराउँदै विभिन्न लाभ प्रदान गरेको छ । साथै, सरकारको पूर्वाधार परियोजनाको महत्वपूर्ण सहयात्री पनि भएको छ ।

नागरिक लगानी कोषले कर्मचारी वचत वृद्धि योजना, कर्मचारी वचत वृद्धि अवकाश कोष, लगानी बीमा कोष र लगानीकर्ताको खाता योजना, निवृत्तिभरण उपदान कोष योजना र नागरिक इकाई योजना मार्फत दीर्घकालीन वचत वृद्धि गर्ने तथा स-साना वचतलाई पुँजीबजारमा ल्याउने कार्य गरिरहेको छ । कोषले धितोपत्र बजारको केही हिस्सा ओगट्नुको साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थामा शेयर लगानी गर्दै आएको छ ।

६.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू

गैर-बैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाहरूले मुनाफा वृद्धि गर्न आफ्नो लगानी व्यवस्थापन क्षमता बढाउन आवश्यक छ । सरकारी स्वामित्व भएको र कोषको दिगो स्रोत पनि भएकोले सडक, अस्पताल, पर्यटन र उद्योग जस्ता पूर्वाधारमा लगानी गर्न कर्मचारी सञ्चय कोष र

नागरिक लगानी कोषलाई आव्हान गर्ने गरिन्छ । यस परिप्रेक्षमा देशको आर्थिक वृद्धिको लागि लगानी गर्नु पर्ने क्षेत्रको जोखिम र कोषमा योगदान गर्ने सदस्यहरूको हित बीच उचित सन्तुलन कायम गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

जनसंख्याको ठूलो हिस्सा सामाजिक सुरक्षा सञ्जालभन्दा बाहिर रहेको तथा औपचारिक क्षेत्रकै अधिकांश कर्मचारीको लागि निवृत्तिभरण योजना नभएको सन्दर्भमा आफ्नो कार्यक्षेत्र फराकिलो पारी अवकाश कोष व्यवस्थापनलाई विस्तार गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण छ ।

नागरिक लगानी कोषले बजार प्रवर्द्धक र मर्चेण्ट बैंकरको रूपमा गरेको कार्य सुस्त र कमजोर देखिएको छ । साथै, गैर-बैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाहरूले आधुनिक प्रविधि र कुशल व्यवस्थापन अवलम्बन गर्न नसकेको अवस्था छ ।

नागरिक लगानी कोष र सञ्चय कोषको आकार ठूलो भएको र तिनीहरू स्वनियमनमा रहेको निकाय भएकाले ती संस्थाहरूबाट समग्र वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्वमा पर्नसक्ने असरलाई ध्यानमा राखी सोहीअनुसार तिनीहरूका नीति तथा मार्गदर्शनहरूमा परिमार्जन गर्न सकिएको छैन ।

गैर-बैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाहरूसँग सम्बन्धित समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने रणनीतिहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

- (क) गैर-बैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाहरूको कोषलाई उत्पादनशील पूर्वाधार परियोजनामा प्रयोग गर्नका निमित्त तिनीहरूको लगानी नीतिमा पुनरावलोकन गर्ने,
- (ख) व्यक्तिगत निवृत्तिभरण योजनालाई रोजगारीमा रहेका र स्वरोजगारीमा रहेका व्यक्तिहरूमा समेत विस्तार गर्ने,
- (ग) पुँजीबजारमा मर्चेण्ट बैंकर र बजार प्रवर्द्धकहरूको भूमिका बढाउने,
- (घ) प्रभावकारी र गुणस्तरयुक्त ग्राहक कोष व्यवस्थापन सेवालार्इ सुनिश्चित गरी गैरबैंक वित्तीय संस्थाको सेवाको पहुँच अभिवृद्धि गर्ने,
- (ङ) गैर-बैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाका योगदानकर्ताहरूको अवकाशपछिको जीवन राम्रो बनाउन अवकाश हुनु अघि र पछिका सुविधाहरू बढाउने,
- (च) गैर-बैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाहरूको वित्तीय स्वास्थ्यलाई सुदृढ गर्ने,
- (छ) कर्मचारी सञ्चय कोषको दायरा र कार्यलाई विस्तार गरी यसलाई सामाजिक सुरक्षा र स्वास्थ्य बीमा सेवा सञ्चालन गर्ने निकाय बनाउने ।

परिच्छेद-सात

७. सहकारी क्षेत्र

सहकारीले नेपाल जस्ता अति कम विकसित देशहरूमा विकासका उद्देश्य हासिल गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। स्थानीय तहमा स्थापना भएका वचत तथा ऋण सहकारीहरूले आफ्ना सदस्यहरूलाई वचत गर्न र ऋण लगानी गर्न प्रोत्साहित गर्नुका साथै अन्य वित्तीय सेवा प्रदान गरी उनीहरूको आर्थिक सशक्तिकरणमा सहयोग पुऱ्याउँदछन्।

नेपाली समाजमा गुठी, पर्मा, ढिकुरी, धर्मभकारी आदिका रूपमा शदियौँदेखि सहकारीको अवधारणा अवलम्बन गरिँदै आएको छ। तर आधुनिक सहकारी आन्दोलनको सुरुवात राप्ती उपत्यकामा २०१३ सालमा सञ्चालित बाढी पिडित राहत कार्यक्रमबाट भएतापनि सहकारी समाज ऐन, २०१६ लागु भएपछि यसले कानुनी मान्यता पाएको छ। सहकारी ऐन, २०४८ तथा राष्ट्रिय सहकारी विकास बोर्ड ऐन, २०४९ कार्यान्वयनमा आए पश्चात सहकारी क्षेत्रले व्यापकता पाएको हो।

२०४९ सालमा स्थापित नेपाल वचत तथा ऋण सहकारी महासंघले सहकारी क्षेत्रको प्रवर्द्धन तथा सवलीकरण गर्दै उनीहरूको वित्तीय, सामाजिक र सांस्कृतिक उद्देश्य हासिल गर्नमा थप सघाउ पुऱ्याउँदै आएको छ, त्यसैगरी २०६० सालमा स्थापित राष्ट्रिय सहकारी बैंक लि.ले हालसम्म देशभरका ३३ शाखामार्फत आफ्ना सबै सदस्यलाई बैंकिङ्ग तथा वित्तीय सेवा पुऱ्याउँदै आएको छ।

नेपाल सरकार सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालयले यस क्षेत्रसँग सम्बन्धित समग्र नीति तर्जुमा तथा कार्यान्वयनसम्बन्धी कार्य गरिरहेको छ।

७.१ वर्तमान स्थिति

सहकारी क्षेत्रले ४५ लाख सदस्यहरूलाई सेवा दिँदै आएको छ। १३,००० भन्दा बढी वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू रहेको यो क्षेत्र विविधतापूर्ण र खण्डिकृत अवस्थामा रहेकोले लागत प्रभावकारिता हासिल गर्न कठिन भएको छ। त्यसैगरी, वचत तथा ऋण सहकारीहरूको सुपरीवेक्षण कार्य पनि जटिल रहेको छ।

सहकारी क्षेत्रको स्थिति देखिने विवरण देहाएको तालिकामा दिइएको छ ।

सहकारीको स्थिति

विवरण	इकाई (२०७३ असार मसान्त)
सहकारी संख्या	३४,२६४
वचत तथा ऋण सहकारी संख्या	१३,८८६
सदस्य संख्या	६७,५४,२७३
महिला सदस्यको हिस्सा (प्रतिशतमा)	५०.७२
कर्मचारी संख्या	६४,४५४
शेयर पुँजी (रु.अर्बमा)	९४.९
वचत तथा ऋण सहकारीको हिस्सा (प्रतिशतमा)	७५
कुल निक्षेप (रु.अर्बमा)	२७६.७
वचत तथा ऋण सहकारीको हिस्सा (प्रतिशतमा)	७२
कुल ऋण तथा सापट (रु.अर्बमा)	२९८.२
वचत तथा ऋण सहकारीको हिस्सा (प्रतिशतमा)	५६

सहकारी क्षेत्रका समस्याहरूको समाधानको लागि सरकारबाट गठित थुप्रै आयोगहरूले दिएका सुझावहरू कार्यान्वयन भइरहेका छन् । यसअनुरूप “सहकारी दर्ता, सञ्चालन, लेखापरीक्षण, अनुगमन र नियमनसम्बन्धी मापदण्डहरू” जारी भएको र नेपाल राष्ट्र बैंकको सहयोगमा सहकारी विभागको सुपरीवेक्षकीय भूमिका अभिवृद्धि गर्न विभिन्न क्रियाकलाप समेत सञ्चालन हुँदै आएका छन् ।

७.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू

धेरैजसो वचत तथा ऋण सहकारीहरूले खराब कर्जाको विवरण नदिने, कर्जा नोक्सानीको लागि व्यवस्था नगर्ने र उनीहरूको वित्तीय प्रतिवेदन भरपदो नहुने कारणले वित्तीय जोखिमको अवस्था रहेको छ ।

सहकारीबाट प्राप्त तथ्याङ्क प्रशोधन गर्ने प्राविधिक संरचनाको अभाव रहेकोले सहकारी क्षेत्रसम्बन्धी एकीकृत तथ्याङ्क तथा सूचना उपलब्ध छैन ।

विश्वसनीय तथ्याङ्क तथा सूचनाको अभाव, वित्तीय साक्षरताको न्यूनता आदि कारणले स्वस्थ र समस्याग्रस्त सहकारी संस्थाहरू

वीचको फरक छुट्टयाउन नसकिदा सहकारी क्षेत्रकै प्रतिष्ठामा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने गरेको छ भने कमजोर संस्थागत सुशासन र कमजोर आन्तरिक नियन्त्रण पद्धतिका कारण सहकारीहरूको कार्य सम्पादनमा नकारात्मक प्रभाव परेको छ ।

सहकारी क्षेत्रको नियमन, सुपरीवेक्षण तथा प्रवर्द्धनको जिम्मेवारी पाएको सहकारी विभागले कतिपय अपूर्ण तथा परस्पर विरोधी व्यवस्था र मानवीय तथा प्राविधिक क्षमताका कमीका कारण आफ्नो दायित्व सक्षमतापूर्वक निर्वाह गर्न सकेको छैन ।

देशभर सञ्चालित वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूमध्ये १५ संस्थाको नियमन नेपाल राष्ट्र बैंकबाट र अन्य संस्थाको नियमन सहकारी विभागबाट हुँदै आएकोले नियमन कार्यमा समान मापदण्ड कायम हुन नसकेको अवस्था छ ।

सहकारी संस्था समस्याग्रस्त हुन गएमा त्यसको समाधान कसरी गर्ने भन्ने बारेमा विद्यमान कानून तथा नियमहरूमा स्पष्ट व्यवस्था नभएबाट समस्या उत्पन्न भएमा सहकारी विभाग वा नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रभावकारीरूपमा कारवाही अघि बढाउन सक्ने देखिदैन ।

वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू कर्जा सूचना केन्द्रमा सहभागी नभएकाले तिनीहरूको सूचना प्राप्त गर्ने संयन्त्रको अभाव छ ।

७.३ रणनीतिहरू

सहकारी क्षेत्रसँग सम्बन्धित समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने रणनीतिहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

- (क) वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूलाई आर्थिक वृद्धिको निमित्त आधार तयार गर्ने तवरले अभिमुखीकरण गर्ने,
- (ख) देशभर सहकारीको सेवा विस्तार गर्ने,
- (ग) सहकारीका सिद्धान्त, प्रणाली र असल अभ्याससम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि गर्ने,
- (घ) सहकारी सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमका बारेमा मार्गदर्शन गर्न एक उच्चस्तरीय संयन्त्र निर्माण गर्ने,
- (ङ) सहकारी विभागको नियमनकारी तथा सुपरीवेक्षकीय कार्यलाई सुदृढ पार्ने,

- (च) वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको नियमन र सुपरीवेक्षणको निमित्त नेपाल राष्ट्र बैंक, सहकारी विभाग र अन्य सम्बन्धित संस्थाहरूबीच समन्वय अभिवृद्धि गर्ने,
- (छ) वचत तथा ऋण सहकारी संस्था र यसका सदस्यहरूको निमित्त संकट व्यवस्थापन प्रणाली र कानूनी संरक्षणका उपायहरू विकास गर्ने,
- (ज) वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको सूचना प्रणाली र अन्य पूर्वाधारहरूको सुदृढीकरण गर्ने,
- (झ) सहकारी क्षेत्रमा संस्थागत सुशासन कायम गर्ने ,
- (ञ) लेखा र लेखापरीक्षणसम्बन्धी मापदण्डहरूको परिपालनालाई प्रभावकारी बनाउने ।

परिच्छेद-आठ

८. वित्तीय बजारका पूर्वाधार

वित्तीय बजारका पूर्वाधारभित्र वित्तीय मध्यस्थतालाई प्रभावकारी तथा दक्ष तुल्याउने तत्वहरू जस्तै: भुक्तानी तथा फछ्यौट प्रणाली, कर्जा सूचना, धितो दर्ता र ऋण असूलीसँग सम्बन्धित संस्थाहरू पर्दछन्। वित्तीय क्षेत्र विस्तार हुने क्रमसँगै वित्तीय प्रणालीको प्रभावकारिता, दक्षता, समावेशिता र स्थायित्व सुनिश्चित गर्न आवश्यक पूर्वाधारहरू अपरिहार्य छन्।

८.१ विद्यमान अवस्था

नेपालमा विगत केही वर्षदेखि वित्तीय क्षेत्रको पूर्वाधारहरूमा सुधार हुँदै आएको छ। हाल आएर ए.टि.एम. (ATM), प्वाइण्ट अफ सेल (POS) टर्मिनल, इण्टरनेट र मोबाइल फोनबाट समेत वित्तीय सेवाहरूको पहुँच सम्भव भएको छ। सबैजसो शहरी क्षेत्रमा ग्राहकहरूले ATM बाट रकम भिक्न, POS टर्मिनलबाट भुक्तानी गर्न, मोबाइल फोनबाट आफ्नो खाताको मौज्दातबारे जानकारी लिन र रकम भुक्तानी गर्न सक्दछन्। त्यसैगरी, ग्राहकले इन्टरनेट बैंकिङको माध्यमबाट रकम ट्रान्स्फर गर्न, बैंक स्टेटमेण्ट लिन र वील तिर्न समेत सक्दछन्।

विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रदान गर्ने ATM, Debit Card तथा Credit Card को संख्या द्रुत गतिमा बढिरहेको छ।

नेपाल क्लियरिङ हाउस लिमिटेड (Nepal Clearing House Limited- NCHL) ले विद्युतीय माध्यमबाट चेक क्लियरिङको कार्य गर्छ। यसले इसीसी प्रणाली (Electronic Check Clearing System) मार्फत सुरक्षितरूपमा चेक क्लियरिङ गर्ने भएकोले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले चेक लिएर क्लियरिङ हाउस पुग्नु पर्दैन। साथै, नेपाल क्लियरिङ हाउस लिमिटेडले अन्तर बैंक भुक्तानी प्रणाली (Interbank Payment System - IPS) मार्फत समेत एकैपटक धेरै कारोवारहरूको हिसाब मिलान (Settlement) गर्दै आएको छ।

यसबाट बैंक तथा उपभोक्ता दुबैको समयको ठूलो वचत हुने गरेको छ ।

वि.सं. २०४६ सालमा स्थापित कर्जा सूचना केन्द्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ग्राहकहरूले लिएका कर्जाको एकीकृत सूचना सँग्रह गर्ने एकमात्र निकाय हो । तर यसले नेपाली रूपैयाँ दश लाखभन्दा बढीको कर्जा रकमको मात्र सूचना राख्दछ । वि.सं. २०६० मा ऋण असूली न्यायाधिकरण स्थापना भएको छ । यसले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको असूल हुन नसकेको ऋण असूल गर्ने कार्य गर्दछ ।

८.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू

भुक्तानी प्रणालीको आधुनिकीकरणसँगै यसको क्षमता, पारदर्शीता, जोखिम व्यवस्थापन र उपभोक्ता संरक्षणमा अभिवृद्धि गर्न र सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण गर्न पर्याप्त कानून तथा नियमहरू तर्जुमा हुन सकेका छैनन् ।

अझै पनि नगद र चेक नै भुक्तानीको मुख्य माध्यमको रूपमा रहेका छन् । केही वाणिज्य बैंक भित्र आन्तरिक रूपमा हुने बाहेक अन्तर बैंक स्वचालित भुक्तानी प्रणालीको विकास हुन सकेको छैन ।

भुक्तानी प्रणालीको सबैभन्दा ठूलो प्रयोगकर्ताको रूपमा रहेको नेपाल सरकारले अझै पनि भुक्तानी दिन र राजस्व संकलन गर्न परम्परागत पद्धति अवलम्बन गर्दै आएको छ । ट्रेजरी बिल तथा ऋणपत्रहरूको लिलामी लगायत सरकारी वित्तको सञ्चालन स्वचालित हुन सकेको छैन ।

कर्जा सूचना केन्द्रले विभिन्न सूचना दिने रकमको सीमा उच्च रहनु र सूचनाको गुणस्तर न्यून हुनु जस्ता कारणले साकोसले केन्द्रबाट सूचना पाउँदैनन् । उक्त केन्द्रले रू.१० लाखभन्दा बढीको मात्र सूचना समेट्ने हुँदा वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाका लागि त्यत्ति उपयोगी हुँदैनन् ।

ऋण असूली न्यायाधीकरणबाट कर्जा असूलीको कार्य सम्पन्न गर्न लामो समय लाग्ने गरेको छ । दामासाहीसम्बन्धी व्यवस्थाको उपयोग प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।

लगानीकर्ता तथा कम्पनीहरूको कम सहभागिताको कारण नेपाल सिडिएस एण्ड क्लियरिङ कम्पनीको कामले आशातीत गति लिन सकेको छैन । सरकारी सुरक्षणको समाशोधन तथा फछ्यौटको कार्य अझै पनि विद्युतीय प्रणालीबाट हुन सकेको छैन ।

८.३ रणनीतिहरू

वित्तीय बजारका पूर्वाधारसँग सम्बन्धित समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने रणनीतिहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

- (क) भुक्तानी तथा फछ्यौट प्रणालीको कानूनी, नियमनकारी र संस्थागत संरचनालाई सुदृढ तुल्याउने,
- (ख) सुरक्षित, स्वस्थ र प्रभावकारी भुक्तानी तथा फछ्यौट पूर्वाधार विकास गर्ने,
- (ग) विद्युतीय भुक्तानी संयन्त्रको प्रयोग एवम् प्रवर्द्धन गर्ने र सरकारी खर्च तथा राजस्व संकलन प्रणालीमा सुधार गर्ने,
- (घ) विश्वसनीय वित्तीय सूचनाको उपलब्धता सुनिश्चित गर्न सूचना प्रणालीलाई सुदृढ बनाउने,
- (ङ) ऋण असूली र दामासाहीसम्बन्धी संरचनालाई दृढ बनाउने,
- (च) सीडीएस प्रणालीमा निक्षेप सदस्य, लगानीकर्ता र सूचीकृत कम्पनीहरूको सहभागिता बढाउने,
- (छ) प्रभावकारी समाशोधन र फछ्यौट प्रणाली विकास गर्ने,
- (ज) क्रेडिट रेटिङ एजेन्सीको विश्वसनियता र स्वायत्तताको प्रत्याभूति गर्ने,
- (झ) बीमा समितिको भौतिक पूर्वाधार तथा सूचना प्रविधि क्षमता बढाउने ।

परिच्छेद-नौ

९. क्षमता विकास

वित्तीय क्षेत्रको विकास तथा विस्तार धेरै हदसम्म संलग्न मानव स्रोतको सीप तथा क्षमतामा निर्भर रहन्छ । वित्तीय संस्थाहरू जटिल प्रकृतिको हुँदै गइरहेको परिप्रेक्ष्यमा केन्द्रीय बैंक, वाणिज्य बैंक, बीमा, पुँजीबजार, निवृत्तिभरण र सहकारीलगायत क्षेत्रको कार्यसम्पादन प्रक्रियामा विशिष्टकृत ज्ञानको आवश्यकता बढ्दै गइरहेको छ । संस्थामा पहिलेदेखि कार्यरत कर्मचारीहरूलाई पर्याप्त मात्रामा तालिम दिन र नवप्रवेशी कर्मचारीहरूलाई कुशलतापूर्वक काम गर्न सक्ने तुल्याउन उपयुक्त संस्थागत व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

नेपालको वित्तीय क्षेत्र गहिरिदै गएको र आन्तरिक तथा अन्तर्राष्ट्रियरूपमा पनि एकीकृत हुँदै गएको हालको अवस्थामा वित्तीय प्रणालीलाई दिगो तुल्याउन यस क्षेत्रका सबै सहभागीहरूको क्षमता र सीप महत्त्वपूर्ण हुने देखिन्छ । वित्तीय क्षेत्रमा हाल तालिमको ठूलो आवश्यकता देखिएको छ भने आगामी दिनमा यसको आवश्यकता अझ वृद्धि हुँदैजाने देखिन्छ । यसका अतिरिक्त, वित्तीय क्षेत्रलाई सेवा पुऱ्याउने लेखापरीक्षक, लेखापाल, मूल्याङ्कनकर्ता र घरजग्गा कारोबारी आदिलाई उपयुक्त शिक्षा प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ ।

९.१ वर्तमान अवस्था

वित्तीय क्षेत्रको मानव स्रोत विकासमा सहयोग पुऱ्याउनका लागि हाल विभिन्न संस्थाहरू कार्यरत रहेका छन् । विश्व विद्यालय तथा कलेजका अतिरिक्त बैंकर्स तालिम केन्द्र, नेशनल बैंकिङ्ग इन्स्टिच्यूट र केही निजी क्षेत्रका तालिम केन्द्रहरू बैंकिङ्ग ज्ञानसम्बन्धी प्रशिक्षण सञ्चालनमा संलग्न रहेका छन् । यसका अतिरिक्त सबैजसो बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, त्यसमा पनि खासगरी “क” वर्गका बैंकहरूले आफैले सेवाकालीन तालिम सञ्चालन गर्ने गर्दछन् । तर कर्मचारी सीप विकासका लागि विनियोजन गरिने साधन भने बैंक तथा वित्तीय संस्थाअनुसार फरक-फरक रहेको छ ।

९.२ समस्या, कमी-कमजोरी र चुनौतीहरू

वित्तीय क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिमा अर्थशास्त्र, वित्त, लेखा, कानून र व्यवस्थापन क्षेत्रको ज्ञान रहनु पर्दछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कर्मचारी, सञ्चालक समिति सदस्य, पुँजीबजारका पात्रहरू, बीमकहरू, लगानीकर्ताहरू, वकिल, न्यायाधीश र वित्तीय क्षेत्रका अन्य सरोकारवालाहरूलाई पर्याप्त मात्रामा तालिम दिन सकिएको छैन ।

वित्तीय क्षेत्रमा बैकिङ्ग, बीमा, लेखा, तथ्याङ्क विश्लेषण र व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयमा तालिम प्रदान गर्ने संस्थाहरूले सहीढंगबाट जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्न सकेका छैनन् ।

धितोपत्र र बीमा समिति जस्ता नियमनकारी निकायहरूमा पर्याप्त जनशक्ति छैन । यी संस्थाहरूमा संस्थागत पुनरसंरचना गरी जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गर्न आवश्यक छ ।

नियमनकारी निकायका लागि आफ्नो जिम्मेवारी सक्षमतापूर्वक बहन गर्न आधुनिक सूचना प्रविधिसहितको भौतिक पूर्वाधार अपर्याप्त रहेको छ । बीमा समिति र धितोपत्र बोर्डको भौतिक पूर्वाधारको अवस्था सन्तोषजनक छैन ।

९.३ रणनीतिहरू

क्षमता विकास प्रक्रियासँग सम्बन्धित समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने रणनीतिहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

- (क) वित्तीय क्षेत्रको निमित्त प्रवेश तहमा चाहिने जनशक्ति तयार गर्न माध्यमिक शिक्षा पछिको शिक्षा प्रणालीमा सुधार गर्ने,
- (ख) वित्तीय क्षेत्रको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी व्यावसायिक तालिम सुविधाहरू बढाउने,
- (ग) वित्तीय क्षेत्रको मानवस्रोत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- (घ) आपसी सहयोग र क्षमता अभिवृद्धिको लागि अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध विकास गर्ने,
- (ङ) वित्तीय क्षेत्रका सबै नियमनकारी निकायहरूमा मानव स्रोत क्षमता विकास गर्ने ।

परिच्छेद-दश

१०. कार्यान्वयनको रूपरेखा

१०.१ मुख्य रणनीतिक/परिमाणात्मक लक्ष्य तथा उपलब्धिहरू :

यो रणनीतिपत्र कार्यान्वयनमा आएको पाँच वर्षभित्र देहायका रणनीतिक/परिमाणात्मक लक्ष्यहरू हासिल हुने अपेक्षा गरिएको छ :

- (क) परस्परमा गाभिने तथा प्राप्त गर्ने प्रक्रियाका माध्यमबाट एकीकरण भई आ.व. २०७७/७८ सम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्यामा उल्लेखनिय रूपमा कमी आउनेछ । यसबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रदान गरिरहेको सेवामा भने कुनै कमी आउने छैन ।
- (ख) आ.व. २०७२/७३ मा ४.१ प्रतिशत रहेको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा वित्तीय क्षेत्रको योगदान बढेर आ.व. २०७७/७८ मा ८ प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- (ग) आ.व. २०७२/७३ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको क्रमशः ८९.७ र ७३.६ प्रतिशत रहेको बैंक निक्षेप र कर्जामा वृद्धि भई क्रमशः १०० र ८० प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- (घ) आ.व. २०७२/७३ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ७५.३ प्रतिशत रहेको निजीक्षेत्र तर्फ प्रवाहित कर्जा तथा ७.०८ प्रतिशत रहेको कृषि क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको अनुपात बढेर आ.व. २०७७/७८ सम्ममा क्रमशः ८० र १० प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- (ङ) कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थाको शाखाबाट ३० मिनेटको दूरीमा बसोबास गर्ने जनसंख्या आ.व. २०६७/६८ मा ३९ प्रतिशत रहेकोमा आ.व. २०७७/७८ सम्ममा ५० प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- (च) २०७३ असार मसान्तमा निक्षेप खाताको संख्या १ करोड ६८ लाख र कर्जा खाताको संख्या १० लाख ९६ हजार रहेकोमा आ.व. २०७७/७८ सम्ममा निक्षेप खाताको संख्या २ करोड र कर्जा खाताको संख्या १५ लाख पुगेको हुनेछ ।
- (छ) बैंक तथा वित्तीय संस्था समस्याग्रस्त भएमा निक्षेप सुरक्षण गर्ने निकायबाट ग्राहकले भुक्तानी पाउने समयावधि घटेको हुनेछ ।

- (ज) नेपाल राष्ट्र बैंकले दामासाहीमा परेको घोषणा गरिसकेका बैंक वा वित्तीय संस्थालाई खारेजी गर्न लाग्ने अधिकतम समयावधि घटेको हुनेछ ।
- (झ) आ.व. २०७२/७३ मा ५.६ प्रतिशत रहेको निक्षेप तथा कर्जाबीचको ब्याजदर अन्तर आ.व. २०७७/७८ सम्ममा ४.४ प्रतिशत भन्दा कम भएको हुनेछ ।
- (ञ) विद्युतीय भुक्तानी, विद्युतीय रकमान्तर र कारोबार भएकै समयमा एकमुष्ट फछ्यौट गर्ने कार्यले भुक्तानी प्रणालीलाई सक्षम र सुरक्षित तुल्याएको हुनेछ ।
- (ट) आ.व. २०७७/७८ सम्म हरेक व्यक्तिलाई एक विशेष परिचय नम्बर उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाइएको हुनेछ । जसमा व्यक्ति सम्बद्ध वित्तीय सूचनाहरू एकीकृत गर्न सकिने व्यवस्था मिलाइएको हुनेछ ।
- (ठ) आ.व. २०७७/७८ सम्म सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ऋणीहरूको कर्जा सूचना प्राप्त गर्न र सूचना दिन सरल हुने गरी कर्जा सूचना केन्द्रले हरेक ऋणीलाई कर्जा कारोबारको नम्बर समेत दिन सक्ने गरी केन्द्रको क्षमता वृद्धि गरिएको हुनेछ ।
- (ड) सबै राष्ट्रिय तहका वाणिज्य बैंकहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय क्रेडिट रेटिङ एजेन्सीबाट रेटिङ गर्ने र निक्षेप स्वीकार गर्ने अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय क्रेडिट रेटिङ एजेन्सीबाट रेटिङ गर्ने व्यवस्था भएको हुनेछ ।
- (ढ) धितोपत्र बजारको दैनिक कारोबार रकम दुई अर्ब रूपैयाँ पुगेको हुनेछ । अभौतिकीकरण खाता भएका लगानीकर्ताहरूको संख्या पाँच लाख पुगेको हुनेछ । शेयरको दोश्रो बजारमा देशका सबै क्षेत्रबाट पहुँच गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको हुनेछ ।

१०.२ कार्यान्वयन, अनुगमन र प्रतिवेदनसम्बन्धी व्यवस्था:

यो रणनीतिको कार्यान्वयनका लागि अनुसूची-१ मा उल्लेखित कार्य योजना तर्जुमा गरिएको छ । उक्त कार्य योजनामा रणनीति, क्रियाकलाप, समय सीमा, कार्यान्वयन निकाय तथा प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू समावेश गरिएका छन् । सो बमोजिम कार्यान्वयन गर्ने गराउने जिम्मेवारी सम्बन्धित निकायको हुनेछ ।

१०.२.१ कार्यान्वयन समिति:

(क) यो रणनीति कार्यान्वयनका लागि देहायका पदाधिकारीहरू सम्मिलित एक कार्यान्वयन समिति रहनेछ:

गभर्नर	नेपाल राष्ट्र बैंक - संयोजक
सचिव	अर्थ मन्त्रालय - सह संयोजक
सचिव(राजस्व)	अर्थ मन्त्रालय - सदस्य
डेपुटी गभर्नर	नेपाल राष्ट्र बैंक (संस्थागत योजना विभाग हेर्ने) - सदस्य
अध्यक्ष	बीमा समिति - सदस्य
अध्यक्ष	नेपाल धितोपत्र बोर्ड - सदस्य
सह सचिव	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय - सदस्य
सह सचिव	अर्थ मन्त्रालय (वित्तीय क्षेत्र व्यवस्थापन महाशाखा) - सदस्य
सह सचिव	राष्ट्रिय योजना आयोग - सदस्य
सह सचिव	सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय - सदस्य
प्रशासक	कर्मचारी सञ्चय कोष - सदस्य
कार्यकारी निर्देशक	नागरिक लगानी कोष - सदस्य
कार्यकारी निर्देशक	नेपाल राष्ट्र बैंक (संस्थागत योजना विभाग) - सदस्य सचिव

- (ख) कार्यान्वयन समितिको बैठक कम्तीमा चौमासिक रूपमा बस्नेछ र यसले नीतिगत विषयमा निर्देशन, कार्यान्वयनको अनुगमन तथा समस्या उत्पन्न भएमा सोको समाधान गर्ने कार्य गर्नेछ ।
- (ग) कार्यान्वयन समितिको सचिवालय नेपाल राष्ट्र बैंकको संस्थागत योजना विभागमा स्थापना हुनेछ ।
- (घ) कार्यान्वयन समितिले आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्न आवश्यक अन्य व्यवस्थाका सम्बन्धमा कार्यविधि बनाई लागु गर्न सक्नेछ ।

१०.२.२ कार्यान्वयन समितिको अन्य कार्यहरू :

माथि १०.२.१.(ख) मा उल्लेखित कार्यहरूको अलावा कार्यान्वयन समितिले देहायका कार्यहरू समेत गर्नेछ :

- (क) जिम्मेवार निकायलाई तोकिएका कार्य सम्पन्न गर्न सघाउने,
- (ख) अन्य निकाय तथा विकास साभेदारहरूसँग अन्तरक्रिया गर्ने,
- (ग) चौमासिक रूपमा प्रगति अनुगमन गरी सुधारको लागि निर्देशन दिने,
- (घ) रणनीति कार्यान्वयनसम्बन्धी कार्यक्रममा संशोधन गर्नुपर्ने अवस्था आएमा त्यस्ता कार्यक्रमको पुनरावलोकन गर्ने,
- (ङ) रणनीति कार्यान्वयनको प्रगति विवरण, बीचमा गरिएको परिमार्जन विवरण र कार्यान्वयन गर्दा देखापरेका कठिनाईहरूलाई सम्बोधन गर्ने उपाय संलग्न रहेको वार्षिक प्रतिवेदन तयार पार्ने ।

१०.२.३ वार्षिक प्रतिवेदन तथा समीक्षा :

कार्यान्वयन समितिले आफ्नो वार्षिक प्रतिवेदन नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नेछ । सो प्रतिवेदन उपर अर्थ मन्त्रालयले समीक्षा गरी कार्यान्वयन समितिलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ ।

अनुसूची- १ कार्य योजना तालिका^१

क. बैंकिङ्ग १. आर्थिक वृद्धिको लागि लगानी

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
बैंकिङ्ग प्रणालीलाई युनिभर्सल बैंकिङ्गतर्फ अभिमुख गराउने र यस क्षेत्रलाई उच्च आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुर्याउने कार्यमा सलरन गराउने उपयुक्त संरचनाको व्यवस्था मिलाउने ।	बैंकिङ्गसम्बन्धी कानूनमा पुनरावलोकन गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाको इजाजतसम्बन्धी वर्तमान नीतिमा पुनरावलोकन गर्ने विशेष क्षेत्रका आवश्यकतालाई पूरा गर्ने संरचनाको निर्माण गर्ने विनिवेशका माध्यमबाट सरकारी स्वामित्व घटाउँदै लगी सरकारी स्वामित्वका बैंकहरूको पुनर्संरचना गर्ने	२०७५/७६ २०७४/७५ २०७४/७५ २०७६/७७	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय नेपाल राष्ट्र बैंक नेपाल राष्ट्र बैंक अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), नेपाल राष्ट्र बैंक,	कानून पुनरावलोकन भएको हुने इजाजतसम्बन्धी नीति पुनरावलोकन भएको हुने उपयुक्त संरचना निर्माण भएको हुने विनिवेशका माध्यमबाट सरकारी बैंकहरूको पुनर्संरचना भएको हुने

^१कार्य योजनामा उल्लिखित वर्षले आर्थिक वर्षलाई जनाउँछ ।

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
प्रभावकारी तरलता व्यवस्थापनको लागि मुद्रा/अन्तर बैंक बजारको विकास गर्ने	तरलता बजारलाई गहन बनाउन विभिन्न भुक्तानी मितिका ट्रेजरी बिल लगायतका सरकारी ऋणपत्रको पर्याप्त आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने दीर्घकालीन तरलता व्यवस्थापनका लागि नयाँ उपकरणहरू ल्याउने	निरन्तर	सार्वजनिक क्षेत्रका बैंकहरू नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	बजारमा सरकारी ऋणपत्रको आपूर्ति बढेको हुने
वित्तीय मध्यस्थताको कार्यलाई सुदृढ तुल्याउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई लगानी तथा सेवाको विविधिकरण गर्न प्रोत्साहन गर्ने	ऋण तथा निक्षेपका अतिरिक्त अन्य बैंकिङ्ग सेवाहरू बढाउने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	दीर्घकालीन ऋणपत्र जारी भएको हुने
वित्तीय मध्यस्थताको कार्यलाई सुदृढ तुल्याउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई लगानी तथा सेवाको विविधिकरण गर्न प्रोत्साहन गर्ने	ऋण तथा निक्षेपका अतिरिक्त अन्य बैंकिङ्ग सेवाहरू बढाउने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक	बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कुल आयमा गैरब्याज आयको हिस्सा बढेको हुने, बैंकिङ्ग क्षेत्रद्वारा जारी गरिएको षण्डको मात्रा बढेको हुने, अन्य नयाँ उपकरणहरूको संख्या समेत बढेको हुने
आर्थिक वृद्धिलाई द्रुत तुल्याउन कृषि, ऊर्जा र पूर्वाधारजस्ता क्षेत्रमा बैंक लगानीलाई प्रोत्साहित गर्ने	संस्थाहरूलाई विशेष प्रकारका ऋणपत्रहरू जारी गर्न दिने कृषि, ऊर्जा र पूर्वाधार क्षेत्रमा दीर्घकालीन रकम लगानी गर्नेसम्बन्धी नीति पुनरावलोकन गर्ने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक	नियम पुनरावलोकन भएको हुने
		२०७३/७४- २०७६/७७	नेपाल राष्ट्र बैंक	नीति पुनरावलोकन भएको हुने

२. वित्तीय पहुँच र समावेशीकरण

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सेवाको उपलब्धता बढाउने	बैंकहरूको शाखा विस्तार नीतिमा पुनरावलोकन गर्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	नीति पुनरावलोकन भएको हुने
	घुम्टी बैंक वा शाखारहित बैकिङ्ग र अन्य प्रविधिमा आधारित सेवाका माध्यमबाट बैकिङ्ग सेवा विस्तार गर्ने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक	नियमनकारी निर्देशनहरूमा पुनरावलोकन भएको हुने, घुम्टी बैंक तथा शाखारहित बैकिङ्गको संख्या बढ्ने
वित्तीय पहुँच र समावेशीकरण विस्तार गर्न सान्दर्भिक नीति तर्जुमा गर्ने	एक परिवार एक बैंक खाता खोल प्रोत्साहन गर्ने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक	अधिकांश परिवारको न्यूनतम पनि एक बैंक खाता खोली बैंक खाता संख्यामा वृद्धि भएको हुने
	वित्तीय समावेशीकरणको हालको अवस्था, कमी र कठिनाईका बारेमा मूल्याङ्कन गर्न अध्ययन गर्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	भौगोलिक पहुँच विन्दु, नक्शाङ्कन, वित्तीय पहुँच र समावेशीकरण सूचकांकसम्बन्धी प्रतिवेदन तयार भएको हुने
	वित्तीय समावेशीकरण नीति विकास गर्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	स्थानीय रूपमा संकलित साधनको निश्चित हिस्सा स्थानीय तह मै लगानी हुनेगरी नीति पुनरावलोकन भएको हुने
वित्तीय पहुँच विस्तार संस्थागत व्यवस्थामा सुधार गर्ने	युवा स्वरोजगार कोष, गरिबी निवारण कोष लगायतका विभिन्न कोषलाई एकीकृत गर्ने	२०७४/७५	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), नेपाल राष्ट्र बैंक	सम्बन्धित ऐनहरूमा संशोधन भएको हुने र एकीकृत कोष स्थापना भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य समादन सूचकहरू
	ठूला वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूलाई इजाजतपत्र दिने तथा नियमन र सुपरीवेक्षण गर्ने उपयुक्त निकाय स्थापना गर्ने	२०७५/७६	सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक	उपयुक्त निकाय स्थापना भएको हुने
लघुवित्त संस्थाहरूको नियमन तथा सुपरीवेक्षण	लघुवित्त संस्थाहरूको कर्जा सीमा क्रमशः बढाउँदै लैजाने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक	लघुवित्त संस्थाहरूको कर्जा सीमा बढेको हुने
संरचनालाई सुदृढ गर्ने	लघुवित्त संस्थाहरूको नियमकारी संरचनामा पुनरावलोकन गर्ने	२०७७/७८	नेपाल राष्ट्र बैंक	लघुवित्त संस्थाहरूको नियमनकारी संरचनामा संशोधन भएको हुने
	लघुवित्त संस्थाहरूबाट एकै व्यक्तिलाई जाने बहुकर्जाले कर्जा नतिर्ने जोखिम बढ्ने हुँदा त्यसलाई रोक लगाउन निर्देशन जारी गर्ने	२०७३/७४	नेपाल राष्ट्र बैंक	निर्देशन जारी भएको हुने
	सीमित बैकिङ्ग सेवा सञ्चालन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकबाट गैर-सरकारी संस्थालाई विइएको अनुमति क्रमशः हटाउँदै जाने	२०७७/७८	नेपाल राष्ट्र बैंक	सीमित बैकिङ्ग सेवा सञ्चालन गर्ने गैर-सरकारी संस्थाहरू क्रमशः हटाई गएको हुने
वित्तीय साक्षरता र शिक्षाका माध्यमबाट जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने	वित्तीय जानकारीमा उपभोक्ताहरूको पहुँचलाई प्रभावकारी, पारदर्शी र सजिलो बनाउने	२०७३/७४ -२०७७/७८	नेपाल राष्ट्र बैंक	इजाजतप्राप्त संस्थाहरूले वित्तीय विवरणहरू आवधिक रूपमा सार्वजनिक गरेको हुने
	वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी रणनीति तथा कार्यक्रम तयार गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने	२०७३/७४ -२०७७/७८	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी सामग्री तयार गरी वितरण गरिएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य समादन सूचकहरू
	वित्तीय साक्षरतालाई विद्यालयस्तरीय पाठ्यक्रममा समावेश गर्न शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्रसँग समन्वयन गर्ने	२०७३/७४-२०७७/७८	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय, शिक्षा मन्त्रालय	नयाँ पाठ्यक्रम विकास भएको हुने
वित्तीय सेवाका उपभोक्ताहरूको हित संरक्षण गर्ने	वित्तीय सेवाका उपभोक्ताको हित संरक्षणका लागि नियम बनाउने	२०७३/७४-२०७७/७८	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), नेपाल राष्ट्र बैंक	नियम जारी भएको हुने
	सरोकारवालाहरूसँगको सहकार्यमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा स्वच्छता, सूचनामा पहुँच र उचित नैतिकस्तर कायम राख्न आचार संहिता निर्माण गर्ने ।	२०७३/७४	नेपाल राष्ट्र बैंक	सबल आचारसंहिता बनाइएको हुने

३. वित्तीय स्थायित्व

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य समादन सूचकहरू
समष्टिगत अर्थतन्त्रलाई सबल र स्वस्थ तुल्याउने	मौद्रिक नीतिको संस्थागत र सञ्चालनगत सरचनामा पुनरावलोकन गरी यसको प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्ने पुँजी खाताको परिवर्त्यतातर्फ कदम चाल्दा देखापनसको चुनौतीहरू सामना गर्ने पर्याप्त सुरक्षाका उपायहरूको विकास गर्ने	२०७३/७४ २०७६/७७	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	पुनरावलोकन गरिएको सरचना लागू भएको हुने सुरक्षाका उपायहरू व्यवस्था गरिएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
	मौद्रिक तथा वित्तीय नीतिहरूबीच सामञ्जस्यता अभिवृद्धि गर्ने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	सरकारी ऋणपत्र जारी गर्ने समय-तालिका प्रभावकारी रूपमा लागू गर्ने
वैकिङ्ग प्रणालीलाई सुदृढ तुल्याउन नियमनकारी संरचनामा सुधार गर्ने	प्रणालीगत रूपमा महत्त्वपूर्ण रहेका बैंकहरूको पहिचान गर्न उपयुक्त विधिको विकास गर्ने र त्यस अन्तर्गत पहिचान गरिएका बैंकहरूको निमित्त छुट्टै नियमनकारी व्यवस्था गर्ने	२०७५/७६	नेपाल राष्ट्र बैंक	विधि विकास भएको हुने, प्रणालीगत रूपमा महत्त्वपूर्ण बैंकहरू पहिचान गरिएको हुने र तिनका लागि नियमनकारी व्यवस्था लागू भएको हुने
	BASEL Core Principles अन्तर्गत स्वमूल्याङ्कनबाट गरिएका सिफारिसहरू कार्यान्वयन गर्न कार्य योजना तयार पार्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	कार्ययोजना तयार भई लागू भएको हुने
	BASEL II का Advanced Approach र BASEL III का Key Features कार्यान्वयन गर्ने	२०७३/७४ - २०७७/७८	नेपाल राष्ट्र बैंक	BASEL II का Advanced Approach र BASEL III का Key Features कार्यान्वयन भएको हुने
	National Macro Prudential Policy तर्जुमा गर्ने	२०७६/७७	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	नीति स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा आएको हुने
	Interconnectedness नियन्त्रण र अनुगमनको लागि नियमनकारी संरचना तयार पार्ने	२०७६/७७	नेपाल राष्ट्र बैंक	संरचना तयार भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सुपरीवेक्षण	बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सुपरीवेक्षण प्रणालीमा सुधार गर्ने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक	जोखिममा आधारित सुपरीवेक्षण प्रणाली लागु भएको हुने
सुपरीवेक्षण	बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको अन्तर्वेशिय कारोबारको सुपरीवेक्षणको निमित्त उपयुक्त सयन्त्र तयार पार्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	मार्गदर्शन विकास भएको हुने
सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादमा वित्तीय लगानी	सम्पत्ति शुद्धीकरण र आतंकवादमा वित्तीय लगानी रोक्ने कानूनहरू प्रभावकारी रूपमा लागु गर्ने,	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	राष्ट्रिय रणनीतिहरू लागु भएको हुने, राष्ट्रिय जोखिम मूल्याङ्कन भएको हुने र सम्बन्धित संस्थाहरूबीच समन्वय सुनिश्चित हुने
नियन्त्रणसम्बन्धी मापदण्डहरूको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउने	सम्पत्ति शुद्धीकरण र आतंकवादमा वित्तीय लगानी रोक्ने कानूनहरू प्रभावकारी रूपमा लागु गर्ने,	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	राष्ट्रिय रणनीतिहरू लागु भएको हुने, राष्ट्रिय जोखिम मूल्याङ्कन भएको हुने र सम्बन्धित संस्थाहरूबीच समन्वय सुनिश्चित हुने
निक्षेपकर्ताहरूको सुरक्षा गर्न र वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न वित्तीय प्रत्याभूतिका थप उपायहरू अपनाउने	निक्षेप सुरक्षणसम्बन्धी कानूनी तथा संस्थागत संरचनाको विकास गर्ने	२०७३/७४	निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक	प्रभावकारी दाबी भूक्तानी व्यवस्था सहितको संरचना तयार भएको हुने
	कर्जा सुरक्षणसम्बन्धी कानूनी तथा संस्थागत संरचनाको विकास गर्ने	२०७४/७५	निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक	संरचना तयार भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
	निक्षेप सुरक्षणको दायरा र सीमा बढाउने	निरन्तर	निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक	दायरा र सीमा बढेको हुने, खुद्रा निक्षेप स्वीकार गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई कोषको सदस्यता लिन अनिवार्य गराउने
	कर्जा सुरक्षणको दायरा र सीमा बढाउने	निरन्तर	निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम	दायरा र सीमा बढेको हुने
	नेपाल राष्ट्र बैंकको अन्तिम व्यवस्थामा ऋणदातासम्बन्धी पुनरावलोकन गर्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	ऋण लिन ग्राह्य हुने संस्था, टाट पल्टिनेसम्बन्धी व्यवस्था तथा धितो लगायतका विषयमा स्पष्ट पारी अन्तिम ऋणदातासम्बन्धी व्यवस्था पुनरावलोकन भएको हुने
	संकटको समयमा प्रणालीगत रूपमा नै महत्वपूर्ण वित्तीय संस्थाहरू (SIFIs) लाई सरकारले संरक्षण गर्ने सुनिश्चितताको लागि संयन्त्र विकास गर्ने,	२०७४/७५	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), नेपाल राष्ट्र बैंक	संयन्त्र विकास भएको हुने
समयमै जोखिमहरूको पहिचान गर्न सक्षम हुनेगरी वित्तीय विकासको अनुगमन गर्ने कार्यलाई सुदृढ तुल्याउने	वित्तीय स्थायित्व समिति गठन गर्ने	२०७३/७४	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), नेपाल राष्ट्र बैंक	वित्तीय स्थायित्व समिति स्थापना भएको हुने
	समयवद्ध र शुद्धता सुनिश्चित गर्नको लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई अनलाईन डाटा रिपोर्टिङ्ग गर्न सक्षम तुल्याउने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक	सुपरीवेक्षकीय सूचना प्रणाली सफ्टवेयर निर्माण भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
	वित्तीय सबलता सूचकाङ्क (FSIs) को निमित्त रिपोर्टिङ्ग सयन्त्र विकास गर्ने र प्रणालीगत जोखिम विश्लेषणको लागि पूर्व चेतावनी प्रणाली (EWS) मा पुनरावलोकन गर्ने	२०७३/७४- २०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	वित्तीय स्वास्थ्य सूचकाङ्क पहिचान भएको हुने, पूर्व चेतावनी प्रणाली जडान भएको हुने
	घरजग्गाको मूल्य सूचकाङ्क तयार पार्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	घरजग्गा मूल्य सूचकाङ्क प्रकाशन गर्न सुरु भएको हुने
वित्तीय संकट व्यवस्थापन संरचनाको विकास गर्ने	वित्तीय संकट व्यवस्थापन समन्वय समिति स्थापना गर्ने	२०७३/७४	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, बीमा समिति	संकट व्यवस्थापन समन्वय समिति स्थापना भएको हुने
	वित्तीय संकट व्यवस्थापन सम्बन्धमा राष्ट्रिय योजना तयार पार्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	योजना बनाइएको हुने
	समस्याग्रस्त बैंकको व्यवस्थापन गर्नको निमित्त कार्य योजना तयार पार्ने	२०७४/७५	संकट व्यवस्थापन समन्वय समिति	कार्य योजना बनाइएको हुने
यस रणनीतिको कार्यान्वयन तथा वित्तीय क्षेत्रको स्थिरता तथा विकासको लागि नियामक निकाय तथा	उच्चस्तरीय वित्तीय क्षेत्र निर्देशक समिति गठन गर्ने	२०७३/७४	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, बीमा समिति	निर्देशक समिति गठन भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
अन्य सरोकारवालाहरू बीच सुदृढ समन्वयकारी संयन्त्र निर्माण गर्ने	वितीय क्षेत्र विकास रणनीति कार्यान्वयन समिति गठन गर्ने	२०७३/७४	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय, नेपाल धित्तोपत्र बोर्ड, बीमा समिति	कार्यान्वयन समिति गठन गरिएको हुने
	प्राविधिक समिति गठन गर्ने	२०७३/७४	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), बैंक तथा वितीय संस्थाका संघहरू	प्राविधिक समिति गठन गरिएको हुने

४. सुशासन

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
बैंकिङ्ग क्षेत्रको संस्थागत सुशासनसम्बन्धी नीति तथा अभ्यासलाई सुदृढ पार्ने	जवाफदेहिता अभिवृद्धि गर्ने विभिन्न प्रकारका बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सञ्चालक समिति, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत र वरिष्ठ प्रबन्धकहरूको निमित्त योग्यता, भूमिका तथा जिम्मेवारीसम्बन्धी व्यवस्थामा पुनरावलोकन गर्ने, सञ्चालक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रणालीलाई सुदृढ पार्ने	२०७३/७४- २०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	सञ्चालक समिति सदस्य, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत र वरिष्ठ प्रबन्धकहरूको निमित्त चाहिने योग्यता र अनुभवसम्बन्धी व्यवस्थामा पुनरावलोकन भएको हुने
वित्तीय क्षेत्रमा जोखिम व्यवस्थापन र आन्तरिक नियन्त्रण पद्धतिको स्तरमा वृद्धि गर्ने	बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको लागि जोखिम व्यवस्थापनका विशेष मापदण्डहरू तोकिएको दिगो अभ्यास सुनिश्चित गर्ने जोखिममा आधारित पूँजीसम्बन्धी व्यवस्था लागु गर्ने	२०७३- २०७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	आन्तरिक लेखापरीक्षण गर्ने कर्मचारीलाई दिइने तालिम तथा आन्तरिक लेखापरीक्षणको संख्या बढेको हुने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको लागि जोखिम व्यवस्थापन मार्गदर्शन तयार गरी लागु गरिएको हुने
प्रभावकारी निरीक्षण र जोखिम व्यवस्थापनको निमित्त बजार	बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले विनपुर्ने सूचनासम्बन्धी विद्यमान व्यवस्थामा पुनरावलोकन गर्ने	२०७३/७४ २०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा जोखिममा आधारित पूँजी व्यवस्था लागु भएको हुने सूचनासम्बन्धी व्यवस्थामा पुनरावलोकन गरिएको हुने र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले चौमासिक वित्तीय विवरण प्रकाशित गरेको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
अनुशासनको भूमिकालाई प्रवर्द्धन गर्ने	सर्वसाधारणलाई वित्तीय तथ्यांकहरू समयमा नै उपलब्ध हुनेगरी पहुँच सुनिश्चित गर्ने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू	नेपाल राष्ट्र बैंकले समयमै वित्तीय तथ्यांकहरू संकलन, प्रशोधन तथा वितरण गरेको हुने
लेखा र लेखापरीक्षण प्रणालीलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डसँग आवद्ध गरी कार्यान्वयन गःनै लैजाने	कानून तथा नियमहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय रिपोर्टिङ प्रणाली/राष्ट्रिय वित्तीय रिपोर्टिङ प्रणाली अनुरूप बनाउने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), नेपाल चार्टर्ड एकाउण्टेण्ट संस्था, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल धितोपत्र बोर्ड तथा बीमा समिति	कानून तथा नियमहरू अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय रिपोर्टिङ प्रणाली/राष्ट्रिय वित्तीय रिपोर्टिङ प्रणाली अनुरूप बनेको हुने
	बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय रिपोर्टिङ प्रणाली/राष्ट्रिय वित्तीय रिपोर्टिङ प्रणाली लागु गर्ने	२०७३/७४- २०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), नेपाल चार्टर्ड एकाउण्टेण्ट संस्था, अर्थ मन्त्रालय,	राष्ट्रिय वित्तीय रिपोर्टिङ प्रणाली बनी लागु भएको हुने
	बैंक तथा वित्तीय संस्थामा अन्तर्राष्ट्रिय लेखा प्रणाली लागु गर्ने	२०७४/७५	नेपाल चार्टर्ड एकाउण्टेण्ट संस्था (नेतृत्व), नेपाल राष्ट्र बैंक, अर्थ मन्त्रालय,	अन्तर्राष्ट्रिय लेखा प्रणाली लागु भएको हुने
	कानून पुनरावलोकन कार्यदल गठन गर्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ	कानून पुनरावलोकन कार्यदल गठन भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू	
वितीय क्षेत्रको कानूनी व्यवस्थामा सामञ्जस्यता ल्याउने	ट्रष्ट ऐनको पुनरावलोकन तथा संशोधन गर्ने	२०७४/७५	मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय अर्थ मन्त्रालय	ऐन संशोधन भएको हुने	
	सहकारी ऐनको पुनरावलोकन तथा संशोधन गर्ने	२०७४/७५	सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक,	ऐन संशोधन भएको हुने	
	लिजिङ्गसम्बन्धी कानून बनाउने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	ऐन बनेको हुने	
	विदेशी विनिमय व्यवस्थापन गर्ने ऐन तर्जुमा गर्ने	२०७३/७४	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	ऐन संशोधन भएको हुने	
	कम्पनी ऐन संशोधन गर्ने	२०७५/७६	उद्योग मन्त्रालय (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	ऐन संशोधन भएको हुने	
	विनिमय अधिकारपत्र ऐन संशोधन गर्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	ऐन संशोधन भएको हुने	

ख. बीमा

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य समादन सूचकहरू
नयाँ-नयाँ बीमा सेवाहरूको विकासका साथै बीमाको पहुँच तथा समावेशीकरणमा जोड दिई बीमा गर्ने प्रचलनलाई प्रवर्द्धन गर्ने	लघु बीमासम्बन्धी संरचना कार्यान्वयनमा ल्याउने कृषि/वाली बीमा विधि तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने	२०७३/७४ २०७३/७४	बीमा समिति (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय, बीमा समिति (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	सरचनालाई अन्तिम रूप दिई कार्यान्वयनमा ल्याइएको हुने विधिलाई अन्तिम रूप दिई कार्यान्वयनमा ल्याइएको हुने
बीमा क्षेत्रलाई सुदृढ तुल्याउन कानूनी तथा नियमनकारी संरचनालाई ढरिलो पार्ने	स्वास्थ्य बीमा विधि तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने विद्यमान बीमा ऐन, नियम तथा निर्देशिकाको पुनरावलोकन तथा संशोधन गर्ने जोखिममा आधारित पूँजी संरचना विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने	२०७४/७५ २०७३/७४ २०७४/७५	बीमा समिति (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय, बीमा समिति (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय, बीमा समिति (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	विधिलाई अन्तिम रूप दिई कार्यान्वयनमा ल्याइएको हुने विद्यमान ऐन, नियम तथा निर्देशिकामा पुनरावलोकन भएको हुने संरचना बनी लागु भएको हुने
वर्तमान परिपालनामुखी सुपरीवेक्षणको सट्टा जोखिममा आधारित सुपरीवेक्षण पद्धति अवलम्बन गर्ने	गाभने-गाभिने तथा प्राप्त गर्नेसम्बन्धी व्यवस्थामा पुनरावलोकन गरी लागु गर्ने जोखिम व्यवस्थापन मार्गदर्शन तयार गर्ने जोखिममा आधारित सुपरीवेक्षण व्यवस्था विकास गर्ने	२०७३/७४ २०७४/७५ २०७५/७६	बीमा समिति बीमा समिति बीमा समिति	परिमार्जित नीति तथा व्यवस्था लागुभएको हुने जोखिम व्यवस्थापन मार्गदर्शन तयार भई लागु गरिएको हुने जोखिममा आधारित सुपरीवेक्षण व्यवस्था विकास भएको हुने

बीमाको दाबी भुक्तानी सहजरूपले उपलब्ध गराउने व्यवस्था हुनेगरी कानूनी ढाँचा सुदृढिकरण गर्ने	दाबी भुक्तानी मार्गदर्शन बनाउने दाबी भुक्तानी मार्गदर्शन कार्यान्वयन गर्ने	२०७३/७४ २०७५/७६	बीमा समिति बीमा समिति	मार्गदर्शन बनेको हुने अद्यावधिक प्रतिवेदन तयार भएको हुने
बीमा उद्योगमा जवाफदेहिता र पारदर्शिता बढाउने	बीमा उद्योगमा राख्नुपर्ने लेखालाई अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय रिपोर्टिङ प्रणाली/राष्ट्रिय वित्तीय रिपोर्टिङ प्रणाली बमोजिम सुदृढ तुल्याउने	२०७३/७४- २०७७/७८	बीमा समिति (नेतृत्व), आइक्यान, अर्थ मन्त्रालय	कार्यान्वयन योजना स्वीकृत भई राष्ट्रिय वित्तीय रिपोर्टिङ प्रणाली लागु भएको हुने

ग. पुँजीबजार

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
धितोपत्र बजारको क्षेत्रगत विविधता प्रवर्द्धन गर्ने	वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूलाई सर्वसाधारणमा शेयर जारी गर्न बाध्यात्मक व्यवस्था गर्ने	२०७४/७५	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय, उद्योग मन्त्रालय, कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालय, नेपाल टेलिकम प्राधिकरण, वाणिज्य विभाग	सम्बन्धित ऐन, नियम संशोधन गर्ने, निर्देशन जारी गर्ने, वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूले सर्वसाधारणलाई शेयर जारी गरेको हुने
	सर्वसाधारणमा शेयर जारी गर्न स्वतन्त्र मूल्य प्रणाली लागु गर्ने	२०७४/७५	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	नियमावली संशोधन भएको हुने
	अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास अनुकूल हुनेगरी म्युच्युअल फण्डको आयमा कर सुविधा दिने	२०७४/७५	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), धितोपत्र बोर्ड	कर सुविधा दिइएको हुने
	ओपन इण्ड म्युच्युअल फण्ड, भेञ्चर क्यापिटल र प्राइभेट इक्विटी जारी गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक नियम बनाउने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	नियमावली बनेको हुने
धितोपत्र व्यवसायीको सेवाको क्षेत्र बढाउने	मर्चेन्ट बैंकर नियमावली संशोधन गर्ने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	नियमावली संशोधन भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
पूँजीवजारमा आम जनताको सहभागितालाई प्रोत्साहन गर्ने	धितोपत्र दलाल, डिलर तथा बजार निर्मातासम्बन्धी नियमावली संशोधन गर्ने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	नियमावली संशोधन भएको हुने
	मर्चेण्ट बैकरलाई कर्पोरेट एडभाइजरको रूपमा कार्य गर्न इजाजतपत्र जारी गर्ने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड	मर्चेण्ट बैकरलाई कर्पोरेट एडभाइजरको रूपमा कार्य गर्न इजाजतपत्र जारी भएको हुने
	धितोपत्र दलालबाट शेयरको लागि कर्जा लिन पाउने व्यवस्था मिलाउने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	शेयरको लागि कर्जा लिन पाउने व्यवस्था हुने, धितोपत्र दलालका निमित्त आवश्यक पर्ने खुद पुँजी तोक्ने
	पूर्ण रूपमा स्वचालित कारोबार प्रणाली विकास गर्ने, इन्टरनेटको माध्यमबाट अनलाइन कारोबार गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाउने	२०७३/७४	नेप्से -नेपाल स्टक एक्सचेन्ज	पूर्ण स्वचालित कारोबार प्रणाली विकास भएको हुने, जोखिम व्यवस्थापन तथा दावी भुक्तानी विधि बनाइएको हुने साथै देशका विभिन्न भागबाट इन्टरनेटको माध्यमबाट कारोबार गर्ने व्यवस्था भएको हुने
	विद्यमान शेयर निष्काशन तथा कारोबार लागतमा पुनरावलोकन गर्ने	२०७४/७५	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय,	धितोपत्र नियमहरूमा पुनरावलोकन गर्ने, दलाल दस्तुर र शेयर निष्काशन शुल्क घटको हुने
	पूँजीवजारमा लगानीकर्ताको चेतनास्तर बढाउने	निरन्तर	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), नेप्से, सिडीएस	लगानीकर्ताको चेतनास्तर वृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन भएको तथा त्यससम्बन्धी सामग्री प्रकाशन भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
	पूँजीवजारमा पहुँच अभिवृद्धिका लागि सोसम्बन्धी सूचनाको प्रबन्ध गर्न, कारोबार तथा अन्य सेवा सम्बन्धमा जानकारी दिन, गुनासो सुन्नु hot line को व्यवस्था गरी सोको प्रभावकारीता वृद्धि गर्ने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड, नेप्से,	hot line को व्यवस्था गरी प्रभावकारी रूपमा कार्य गरिएको हुने
	लगानीकर्ताहरूको गुनासो सुनुवाइ गर्ने प्रभावकारी संयन्त्र विकास गर्ने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), नेप्से	धितोपत्र बोर्ड र नेप्सेमा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र बनाइएको हुने
	धितोपत्र बोर्ड तथा नेप्से सम्बन्धमा परस्पर बाँफिने कानूनहरू मिलाउने	२०७४/७५	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालय	धितोपत्र बोर्ड तथा नेप्से सम्बन्धमा परस्पर बाँफिने कानूनहरू मिलाएको हुने
पूँजीवजारमा विदेशी लगानीलाई सहज तुल्याउने	पूँजीवजारमा गैरआवासीय नेपाली लगायतको विदेशी लगानी भित्रयाउन आवश्यक संयन्त्र विकास गर्ने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	अध्ययन भएको हुने, सम्बन्धित नियम संशोधन भएको हुने, मार्गदर्शन जारी भएको हुने
पूँजीवजारको नियमनकारी र सुपरीवेक्षकीय ढाँचा सुदृढ तुल्याउने	धितोपत्रसम्बन्धी काम गर्ने व्यक्तिको सुपरीवेक्षणको लागि स्थलगत तथा गैरस्थलगत सुपरीवेक्षण निर्देशिका बनाउने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड	स्थलगत तथा गैरस्थलगत निरीक्षण तथा सुपरीवेक्षण निर्देशिका बनेको हुने
	धितोपत्र दलालहरूको सुपरीवेक्षणको लागि स्थलगत तथा गैरस्थलगत सुपरीवेक्षण निर्देशिका बनाउने	२०७३/७४	नेप्से (नेतृत्व), नेपाल धितोपत्र बोर्ड	स्थलगत तथा गैरस्थलगत निरीक्षण निर्देशिका लागु भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
	विद्यमान सूचिकरण विनियम, २०५३ तथा सदस्यता तथा कारोबार विनियम, २०५६ लाई प्रतिस्थापन गर्ने	२०७३/७४	नेप्से (नेतृत्व), नेपाल धितोपत्र बोर्ड	नयाँ विनियमहरू बनाइएको हुने
	नेप्से तथा सिडीएस कम्पनीको डिजास्टर रिस्कभरी प्रणालीलाई मजबुत पार्ने	२०७३/७४	नेप्से (नेतृत्व), सिडीएस कम्पनी	मजबुत डिजास्टर रिस्कभरी प्रणाली स्थापित गरिएको हुने
वस्तुबजार (Commodity Market) को लागि सुदृढ कानूनी र नियमनकारी संरचनाको विकास गर्ने	कमोडीटी मार्केटसम्बन्धी कानून बनाउने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	कमोडीटी मार्केटसम्बन्धी कानून बनेको हुने
	डेरिभेटिभ मार्केटको सहज सञ्चालनका लागि मार्गदर्शन विकास गर्ने	२०७६/७७	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	मार्गदर्शन विकास भएको हुने
तथा अन्य कम्पनीहरूको लागि नियमनको व्यवस्था गर्ने	वेयरहाउससम्बन्धी कानून बनाउने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	वेयरहाउससम्बन्धी कानून बनेको हुने
	वेयरहाउससम्बन्धी नियम बनाउने	२०७४/७५	नेपाल धितोपत्र बोर्ड	नियम लागु भएको हुने
	कमोडीटी मार्केटको नियमनलाई थप सुदृढ तुल्याउने	२०७४/७५	नेपाल धितोपत्र बोर्ड	नियमन सुदृढ तुल्याएको हुने
	छुट्टै नियमनकारी निकाय नभएका सूचीकृत कम्पनीहरूको नियमन तथा सुपरिवक्षणको कार्य धितोपत्र बोर्डबाट व्यवस्था मिलाउने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड	छुट्टै नियमनकारी निकाय नभएका सूचीकृत कम्पनीहरूको नियमन तथा सुपरिवक्षणको कार्य धितोपत्र बोर्डबाट गरिएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
धितोपत्र नियमनसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रियरूपमा प्रचलनमा रहेका सिद्धान्तहरू अनुसार धितोपत्र बोर्डलाई जवाफदेहितासहितको स्वायत्तता प्रदान गर्ने	धितोपत्र बोर्डलाई स्वायत्तता दिन धितोपत्र ऐन, धितोपत्र बोर्ड नियमावली तथा धितोपत्र बोर्ड कर्मचारी सेवा विनियम संशोधन गर्ने	२०७४/७५	नेपाल धितोपत्र बोर्ड, अर्थ मन्त्रालय	धितोपत्र ऐन, धितोपत्र बोर्ड नियमावली तथा धितोपत्र बोर्ड कर्मचारी सेवा विनियम संशोधन भएको हुने
नेज्सेको पुनरसंरचना गर्ने, नेज्से तथा सूचीकृत कम्पनीहरूमा सुशासन बढाउने, र सीडीएस कम्पनीको निमित्त कानूनी र नियमनकारी संरचनामा सुधार गर्ने	धितोपत्र बोर्डलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तर अनुसार पुनर्संरचना गर्ने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	धितोपत्र ऐनमा संशोधन गरी बोर्डलाई अन्तर्राष्ट्रियस्तर अनुसार पुनर्संरचना गरिएको हुने
नेज्सेको पुनरसंरचना गर्ने, नेज्से तथा सूचीकृत कम्पनीहरूमा सुशासन बढाउने, र सीडीएस कम्पनीको निमित्त कानूनी र नियमनकारी संरचनामा सुधार गर्ने	धितोपत्र बोर्डका सदस्य र कर्मचारीहरूका लागि आचार संहिता बनाउने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड	आचार संहिता लागु गरिएको हुने
नेज्सेको पुनरसंरचना गर्ने, नेज्से तथा सूचीकृत कम्पनीहरूमा सुशासन बढाउने, र सीडीएस कम्पनीको निमित्त कानूनी र नियमनकारी संरचनामा सुधार गर्ने	नेज्सेको स्वामित्व पूर्ण रूपमा विनिवेश गर्ने	२०७४/७५	अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड	नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकको शेयर लगानी विनिवेश गरिएको हुने
नेज्सेको पुनरसंरचना गर्ने, नेज्से तथा सूचीकृत कम्पनीहरूमा सुशासन बढाउने, र सीडीएस कम्पनीको निमित्त कानूनी र नियमनकारी संरचनामा सुधार गर्ने	नेज्सेमा विदेशी रणनीतिक साझेदार भित्र्याउने	२०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड (नेतृत्व), नेज्से, अर्थ मन्त्रालय	धितोपत्र ऐन तथा नेज्से नियमावली संशोधन भएको हुने, नेज्सेमा विदेशी रणनीतिक साझेदार आएको हुने
नेज्सेको पुनरसंरचना गर्ने, नेज्से तथा सूचीकृत कम्पनीहरूमा सुशासन बढाउने, र सीडीएस कम्पनीको निमित्त कानूनी र नियमनकारी संरचनामा सुधार गर्ने	सूचीकृत कम्पनीहरूका लागि सुशासनसम्बन्धी आचारसंहिता बनाउने	२०७३/७४	नेज्से	सुशासनसम्बन्धी आचारसंहिता बनेको हुने
नेज्सेको पुनरसंरचना गर्ने, नेज्से तथा सूचीकृत कम्पनीहरूमा सुशासन बढाउने, र सीडीएस कम्पनीको निमित्त कानूनी र नियमनकारी संरचनामा सुधार गर्ने	सिडिएससम्बन्धी कानून बनाउने	२०७४/७५	नेपाल धितोपत्र बोर्ड	सिडिएस ऐन बनेको हुने
नेज्सेको पुनरसंरचना गर्ने, नेज्से तथा सूचीकृत कम्पनीहरूमा सुशासन बढाउने, र सीडीएस कम्पनीको निमित्त कानूनी र नियमनकारी संरचनामा सुधार गर्ने	सिडिएस क्लियरिङ तथा फछ्यौटसम्बन्धी नियममा पुनरावलोकन गर्ने	२०७५/७६	नेपाल धितोपत्र बोर्ड, सिडिएस एण्ड क्लियरिङ लिमिटेड,	विनियम पुनरावलोकन गरी नेटिङ प्रणालीको समेत व्यवस्था गरिएको हुने

घ. गैर-बैंक वित्तीय संस्थाहरू

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
गैर-बैंक वित्तीय संस्थाहरूको कोषलाई उत्पादनशील पूर्वाधार परियोजनामा प्रयोग गर्नका निमित्त तिनीहरूको लगानी नीतिमा पुनरावलोकन गर्ने	कर्मचारी सञ्चय कोष तथा नागरिक लगानी कोषको लगानी नीतिमा पुनरावलोकन गर्ने दीर्घकालीन कोष सञ्चालन गर्ने संस्थाहरू र संस्थागत लगानीकर्ताहरू बीच पूर्वाधार परियोजनाका निमित्त रणनीतिक साभेदारी विकास गर्ने	२०७३/७४	कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष	दुवै कोषहरूको लगानी नीति पुनरावलोकन भएको हुने
व्यक्तिगत निवृत्तिभरण योजनालाई रोजगारीमा रहेका र स्वरोजगारीमा रहेका व्यक्तिहरूमा समेत विस्तार गर्ने	रोजगारीमा रहेका तथा स्वरोजगारीमा रहेका व्यक्तिहरूका निमित्त व्यक्तिगत निवृत्तिभरणका लागि अवधारणापत्र तयार पार्ने विद्यमान नागरिक लगानी कोष ऐन तथा नियमावली संशोधन गर्ने	२०७३/७४	कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष	संयन्त्र स्थापना भएको हुने
व्यक्तिगत निवृत्तिभरण योजनालाई रोजगारीमा रहेका र स्वरोजगारीमा रहेका व्यक्तिहरूमा समेत विस्तार गर्ने	रोजगारीमा रहेका तथा स्वरोजगारीमा रहेका व्यक्तिहरूका निमित्त व्यक्तिगत निवृत्तिभरणका लागि अवधारणापत्र तयार पार्ने विद्यमान नागरिक लगानी कोष ऐन तथा नियमावली संशोधन गर्ने	२०७३/७४	नागरिक लगानी कोष (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	अवधारणापत्र तयार भएको हुने
	कर्मचारी सञ्चय कोषको कार्यक्षेत्र विस्तार गर्ने	२०७५/७६	कर्मचारी सञ्चय कोष,	कार्यक्षेत्र विस्तार भएको हुने
	निवृत्तिभरण योजना विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने	२०७४/७५	कर्मचारी सञ्चय कोष,	निवृत्तिभरण योजना कार्यान्वयन भएको हुने
	बीमा कोष योजनाको दायरालाई सरकारी तथा गैर-सरकारी संस्थाहरू समेतमा विस्तार गर्ने	२०७३/७४	नागरिक लगानी कोष (नेतृत्व), बीमा समिति,	दायरा विस्तार भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
पुंजीबजारमा मार्चेण्ट बैकर र बजार प्रवर्द्धकको भूमिका बढाउने	बजार निर्माता सञ्चालनसम्बन्धी कार्यविधि तयार पार्ने	२०७३/७४	नागरिक लगानी कोष (नेतृत्व), बीमा समिति, अर्थ मन्त्रालय	कार्यविधि तयार भएको हुने
प्रभावकारी र गुणस्तरयुक्त ग्राहक कोष व्यवस्थापन सेवालाई सुनिश्चित गरी गैर-बैंक वित्तीय संस्थाको सेवाको पहुँच अभिवृद्धि गर्ने	गैर-बैंक वित्तीय संस्थाहरूको बजार निर्माता तथा पुंजीबजारसम्बन्धी गतिविधि बढाउने	२०७३/७४	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष	पुंजीबजारमा गैर-बैंक वित्तीय संस्थाहरूको सहभागिता वृद्धि हुने
प्रभावकारी र गुणस्तरयुक्त ग्राहक कोष व्यवस्थापन सेवालाई सुनिश्चित गरी गैर-बैंक वित्तीय संस्थाको सेवाको पहुँच अभिवृद्धि गर्ने	गैर-बैंक वित्तीय संस्थाहरूको उपयुक्त संस्थागत संरचना तयार गर्ने	२०७३/७४	कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोष	O & M Survey गरिएको हुने, नयाँ संस्थागत संरचना खडा भएको हुने
गैर-बैंक वित्तीय संस्थाका योगदानकर्ताहरूको अवकाश पछिको जीवन	कर्मचारी सञ्चय कोष तथा नागरिक लगानी कोषको सेवालाई प्रभावकारी तथा गुणस्तरीय बनाउन सेवा प्रवाह प्रणालीमा सुधार गर्ने	२०७४/७५	कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोष	आधुनिक प्रविधि प्रयोग भएको हुने
गैर-बैंक वित्तीय संस्थाका योगदानकर्ताहरूको अवकाश पछिको जीवन	सेवाकालमा हुने चोटपटक, मृत्यु, तथा असक्षमताका अवस्थामा दिइने सुविधा लगायत अवकाश अधि तथा पछि दिइने सुविधाहरूको प्याकेज तयार पार्ने	२०७४/७५	कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोष	सुविधाहरूको प्याकेज विकास गरिएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
राम्रो बनाउन अवकाश हुनु आँध र पछिका सुविधाहरू बढाउने	अवकाश कोषको रकम भुक्तानीको लागि वैकल्पिक भुक्तानी माध्यमको विकास गर्ने	२०७३/७४	कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोष	वैकल्पिक भुक्तानी माध्यम लागु भएको हुने
नौर-बैंक वित्तीय सस्थाहरूको वित्तीय स्वास्थ्यलाई सुदृढ गर्ने	प्रभावकारी जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने	२०७३/७४	कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोष	जोखिम व्यवस्थापन मार्गदर्शन कार्यान्वयन भएको हुने
	संस्थागत सुशासन संरचना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने	२०७३/७४	कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोष	नयाँ संरचना कार्यान्वयनमा आएको हुने
	अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय रिपोर्टिङ प्रणाली/राष्ट्रिय वित्तीय रिपोर्टिङ प्रणाली लागु गर्ने	२०७४/७५	कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोष	रिपोर्टिङ प्रणाली लागु भएको हुने
	लगानी नीति पुनरावलोकन गर्ने	२०७३/७४	कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोष	लगानी नीति पुनरावलोकन गरिएको हुने
कर्मचारी सञ्चय कोषको दायरा र कार्यलाई विस्तार गरी यसलाई सामाजिक सुरक्षा र स्वास्थ्य बीमा	कर्मचारी सञ्चय कोष ऐन संशोधन गरी निवृत्तिभरणको दायरा विस्तार गर्ने तथा स्वास्थ्य बीमा समावेश गर्ने	२०७४/७५	कर्मचारी सञ्चय कोष (नेतृत्व), स्वास्थ्य मन्त्रालय, बीमा समिति	कर्मचारी सञ्चय कोष ऐन संशोधन भएको हुने
यसलाई सामाजिक सुरक्षा र स्वास्थ्य बीमा	योगदानमा आधारित स्वास्थ्य बीमा योजना विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने	२०७३/७४	कर्मचारी सञ्चय कोष	स्वास्थ्य बीमा योजना लागुभएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
सेवा सञ्चालन गर्ने निकाय बनाउने	नेपाल सरकारसंगको सहलगानीमा स्वास्थ्य बीमा योजना कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय स्वास्थ्य बीमा संस्थाको प्रारूप तयार गर्ने	२०७४/७५	कर्मचारी सञ्चय कोष (नेतृत्व), बीमा समिति	राष्ट्रिय स्वास्थ्य बीमा संस्था स्थापना भएको हुने
रै-वैक वितीय संस्थाहरूको निर्मित नियमनकारी सरचना निर्माण गर्ने	रै-वैक वितीय संस्थाहरूको नियमनका लागि एक सर्वोच्च निकाय तोक्ने वा गठन गर्ने	२०७३/७४	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), नेपाल राष्ट्र बैक	सर्वोच्च नियमनकारी निकाय तोकिएको वा गठन भएको हुने

ड. सहकारी

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूलाई आर्थिक वृद्धिको निमित्त आधार तयार गर्ने तवरले अभिमुखीकरण गर्ने	आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउन वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न एकीकृत रणनीति तयार पार्ने	२०७३/७४	सहकारी विभाग (नेतृत्व), सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैक	मस्यौदा समिति गठन भएको हुने, रणनीति पत्र मस्यौदा तयार भएको हुने, वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूको संख्या घटेको हुने
	सहकारीबाट वचत तथा ऋण सहकारी संस्थालाई छुट्टयाउन र विवेकशील नियमन प्रणाली स्थापना गर्न सहकारी ऐन, २०४८ र नियमावली, २०४९ मा सशोधन गर्ने	२०७४/७५	सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग,	कारोबार तथा व्यवसायको प्रकृतिका आधारमा वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूलाई छुट्टयाउन ऐन नियम

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
देशभर सहकारीको सेवा विस्तार गर्ने	थप जिल्लाहरूमा सहकारी कार्यालय स्थापना गर्ने	नियमित	सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग, सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, प्रधानमन्त्री कार्यालय, अर्थ मन्त्रालय	संशोधन गरिएको हुने र विवेकशील नियमनको सरचना स्थापना भएको हुने
सहकारीका सिद्धान्त, प्रणाली र असल अभ्याससम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि गर्ने	राष्ट्रिय सहकारी नीति, २०६९ का आधारमा सहकारीसम्बन्धी जानकारी दिने कार्यक्रम विकास गर्ने	नियमित	सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग	O & M Survey गरिएको हुने
	तालिम, सेमिनार, सम्मेलन र कार्यशाला आयोजना गर्ने	नियमित	सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग	कार्यक्रम तयार भएको हुने
				तालिम, सेमिनार, सम्मेलन र कार्यशालाको संख्या बढेको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
	सेवाको विस्तार तथा विगोपनाको दृष्टिबाट सहकारीको उत्कृष्ट वित्तीय सेवा र अभ्याससम्बन्धी प्रतिवेदन तयार पार्ने	नियमित	सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग	प्रतिवेदन तयार भएको हुने, असल अभ्याससम्बन्धी मापदण्ड स्वीकृत गरी लागु गरिएको हुने
सहकारीसम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमका बारेमा मार्गदर्शन गर्न एक उच्चस्तरीय संयन्त्र निर्माण गर्ने	राष्ट्रिय सहकारी नीति, २०६९ का आधारमा संचालक समितिको निमित्त उपयुक्त संगठनात्मक संरचना तयार गर्ने वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूका लागि सर्वोच्च निकाय स्थापना गर्ने	२०७३/७४	सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय	सञ्चालक समिति गठन भएको हुने
सहकारी विभागको नियमनकारी तथा सुपरीवेक्षकीय कार्यलाई सुदृढ पार्ने	सहकारी विभागको संस्थागत संरचनामा पुनरावलोकन गर्ने	२०७४/७५	सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग, नेपाल सहकारी महासंघ	सम्भाव्यता अध्ययन प्रतिवेदन तयार पारिएको हुने, सर्वोच्च निकाय स्थापना भएको हुने
	ठूला सहकारी बाहेक अन्य सहकारीको लागि विभागभित्र बलियो वचत तथा ऋण सहकारी संस्था सुपरीवेक्षण महाशाखा स्थापना गर्ने	२०७३/७४	सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग, सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, प्रधानमन्त्री कार्यालय	O & M Survey गरिएको हुने
वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको	ठूला वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको इजाजत, नियमन र सुपरीवेक्षण गर्नका	२०७४/७५	सहकारी विभाग, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय	महाशाखा स्थापना भएको हुने
		२०७४/७५	सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय	ऐन संशोधन भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
नियमन र सुपरीवेक्षणको निमित्त नेपाल राष्ट्र बैंक, विभाग अत्य सम्वन्धित सस्था बीच समन्वय अभिवृद्धि गर्ने	लागि नेपाल राष्ट्र बैंकलाई थप अधिकार दिन सहकारी ऐनमा संशोधन गर्ने	२०७४/७५	(नेतृत्व), सहकारी विभाग, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक	सहकारी ऐन, २०४८ तथा नियमावली, २०४९ संशोधन भएको हुने
	वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको नियमन तथा सुपरीवेक्षणको निमित्त विभाग, नेपाल राष्ट्र बैंक, संघ, महासंघको भूमिका तथा जिम्मेवारी परिमार्जित गर्ने	२०७४/७५	सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग	नियमन तथा सुपरीवेक्षण निर्देशिका तयार पारिएको हुने
वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको नियमन तथा सुपरीवेक्षण	समस्याग्रस्त वचत तथा ऋण सहकारी संस्था पहिचान गर्न सूचकहरू निर्माण गर्ने	२०७३/७४	सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक	सूचकहरू निर्माण गरिएको हुने
वचत तथा ऋण सहकारी संस्था र यसका सदस्यहरूको निमित्त सकट व्यवस्थापन प्रणाली र कानूनी संरक्षणका उपायहरू विकास गर्ने	सहकारी सदस्यहरूको वचतको सुरक्षाको लागि उपयुक्त संयन्त्र विकास गर्ने	२०७३/७४	सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग, नेपाल सहकारी महासंघ	सहकारी ऐन, २०४८ तथा नियमावली, २०४९ संशोधन भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
	ऋण असूलीको लागि प्रभावकारी निकाय स्थापना गर्ने	२०७३/७४	(नेतृत्व), सहकारी विभाग, नेपाल सहकारी महासंघ सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग, नेपाल सहकारी महासंघ	सहकारी ऐन, २०४८ तथा नियमावली, २०४९ संशोधन भएको हुने
वचत तथा ऋण सहकारी संस्था सूचना प्रणाली र अन्य पूर्वाधार सुविधाहरू सुदृढ तुल्याउने	सूचना प्रविधिमा आधारित प्रतिवेदन तथा अनुगमन प्रणाली विकास गर्ने	२०७३/७४	सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग	सूचना प्रविधिमा आधारित व्यवस्थापन सूचना प्रणाली स्थापना भएको हुने
	सहकारीको निमित्त सम्पत्ति श्रद्धीकरणसम्बन्धी सूचना दिने प्रणालीको विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने	२०७३/७४	सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग	सम्पत्ति श्रद्धीकरण सूचना दिने व्यवस्था लागु भएको हुने
सहकारीमा संस्थागत सुशासन बलियो तुल्याउने	सहकारीका मूल्य, सिद्धान्त र मानकहरूको आधारमा सहकारी सुशासन विकास गर्ने	२०७४/७५	सहकारी विभाग (नेतृत्व), सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय,	संस्थागत सुशासन निर्देशिका जारी भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
	सञ्चालक समिति र कार्यकारी अधिकृत वा महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य तथा दायित्व छुट्टयाउन सहकारी ऐन, २०४८ मा संशोधन गर्ने	२०७३/७४	प्रधानमन्त्री कार्यालय सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग	ऐन संशोधन भएको हुने
	वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूले तोकिएको कार्य नगरेमा कारवाही गर्ने व्यवस्था विकास गर्ने	२०७३/७४	सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग	सहकारी ऐन, २०४८ तथा नियमावली, २०४९ मा संशोधन भएको हुने
लेखा र लेखापरीक्षणसम्बन्धी मापदण्डहरूको परिपालनालाई प्रभावकारी बनाउने	लेखा प्रणाली, नीति र मापदण्डसम्बन्धी नयाँ नियम ल्याउने	२०७३/७४	सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), सहकारी विभाग, नेपाल सहकारी महासंघ	लेखा प्रणाली, नीति र मापदण्डसम्बन्धी नयाँ नियम ल्याइएको हुने

च. वित्तीय बजार पूर्वाधार

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
भुक्तानी तथा फछ्यौट प्रणालीको कानूनी, नियमनकारी र सस्थागत रूपरेखालाई सुदृढ तुल्याउने	राष्ट्रिय भुक्तानी तथा फछ्यौट प्रणालीसम्बन्धी कानून बनाउने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	कानून लागु भएको हुने
	राष्ट्रिय भुक्तानी परिषद् गठन गर्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), नेपाल धितोपत्र बोर्ड, बीमा समिति, अर्थ मन्त्रालय	परिषद् स्थापना भएको हुने
सुरक्षित, स्वस्थ र प्रभावकारी भुक्तानी तथा फछ्यौट पूर्वाधार विकास गर्ने	भुक्तानी प्रणाली विभाग अन्तर्गत "भुक्तानी तथा फछ्यौट महाशाखा" राख्ने	२०७३/७४	नेपाल राष्ट्र बैंक	भुक्तानी तथा फछ्यौट महाशाखा स्थापना भएको हुने
	सार्क/एसिया/विमस्टेकका वित्तीय निकायहरूबीच भुक्तानी तथा फछ्यौटसम्बन्धी मुद्दामा भएका समझदारीपत्र/सम्मौताको पुनरावलोकन गर्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	पुनरावलोकन प्रतिवेदन तयार पारिएको हुने
सुरक्षित, स्वस्थ र प्रभावकारी भुक्तानी तथा फछ्यौट पूर्वाधार विकास गर्ने	राष्ट्रिय भुक्तानी रणनीति विकास गरी लागु गर्ने	२०७३/७४	नेपाल राष्ट्र बैंक	रणनीति विकास भएको हुने
	वास्तविक कारोबार समयमा हुने फछ्यौट प्रणाली (RTGS) स्थापना गर्ने	२०७५/७६	नेपाल राष्ट्र बैंक	RTGS स्थापना भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
	राष्ट्रिय भुक्तानी द्वार (National Payment Gateway) स्थापना गर्ने	२०७६/७७	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	National Payment Gateway स्थापना भएको हुने
विद्युतीय भुक्तानी सयन्त्रको प्रयोग प्रवर्द्धन गर्ने र सरकारी खर्च तथा राजस्व सकलन प्रणाली सुधार गर्ने	विद्युतीय माध्यमबाट रकमान्तर गर्ने सम्बन्धी नयाँ ऐन बनाउने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), सीडीएस कम्पनी, अर्थ मन्त्रालय, कानून मन्त्रालय	ऐन तयार भएको हुने
	सरकारी ऋणपत्रको लागि समेत सिडिएस प्रणाली प्रयोग गर्ने	२०७४/७५	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), नेपाल राष्ट्र बैंक	सरकारी ऋणपत्रको कारोबारमा सिडिएस प्रणाली प्रयोग भएको हुने
	सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत हुने सरकारी भुक्तानीको निमित्त सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थामा विद्युतीय रकमान्तर प्रक्रिया प्रवर्द्धन गर्ने	निरन्तर	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), नेपाल राष्ट्र बैंक	सामाजिक सुरक्षा भत्ता लगायतको सरकारी भुक्तानी विद्युतीय माध्यमबाट हुने
	विद्युतीय भुक्तानी उपकरणका माध्यमबाट राजस्व सकलन कार्यलाई प्रभावकारी तुल्याउने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक	सबै राजस्व कार्यालयहरूमा भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने, कार्ड लगायतका विद्युतीय भुक्तानी प्रक्रियाबाट संकलित राजस्वको हिस्सा बढेको हुने
	ऋणीको वित्तीय मूल्याङ्कन सहज तुल्याउन कर्जा सूचना प्रणालीलाई सबल तुल्याउने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), नेपाल सरकार	नियम संशोधन भएको हुने, तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणाली स्थापना भएको हुने, कर्जा सूचना तथा यसको प्रयोग बढेको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
वित्तीय सूचनाको उपलब्धता सुनिश्चित गर्न सूचना प्रणालीलाई सुदृढ बनाउने	सुरक्षित कारोबार ऐनलाई पुनरावलोकन गरी यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्ने	२०७४/७५	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), कर्जा सूचना केन्द्र	ऐनको पुनरावलोकन भएको हुने, राजपट्टारको कार्यालय स्थापना भएको हुने, चल सम्पत्तिको विद्युतीय दर्ता सुरु हुने
	भूमि दर्ता, कम्पनी दर्ता, धितोपत्र दर्ता, कर्जा सूचना केन्द्र र स्थायी लेखा नं. को सूचनाको गुणस्तर सुधार गर्न राष्ट्रिय पहिचान नं. विकास गर्ने	२०७४/७५	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), कर्जा सूचना केन्द्र	राष्ट्रिय पहिचान प्रणाली लागु भएको हुने
	कर्जा सूचनासम्बन्धी विशेष कानून बनाउने	२०७४/७५	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), कानून मन्त्रालय, कर्जा सूचना केन्द्र	विशेष कानून बनेको हुने
वित्तीय सूचनाको उपलब्धता सुनिश्चित गर्न सूचना प्रणालीलाई सुदृढ बनाउने	ऋण असुलीसम्बन्धी कानूनी र संस्थागत संरचनामा पुनरावलोकन गर्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	ऋण असुली न्यायाधीकरण ऐन संशोधन भएको हुने, प्रभावकारी ऋण असुलीकोलागि न्यायाधीकरणका कार्यविधि बनाइएको हुने
	दामासाही ऐनलाई अन्य सम्बन्धित ऐनहरूसँग सामञ्जस्यता कायम गर्न पुनरावलोकन गर्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), उद्योग मन्त्रालय, कम्पनी रजि. कार्यालय, अर्थ मन्त्रालय	ऐन संशोधन भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
सीडीएस प्रणालीमा निक्षेप सदस्य, लगानीकर्ता र सूचीकृत कम्पनीहरूको सहभागिता बढाउने	निक्षेप सदस्यहरूको संख्या बढाउने सबै सूचीकृत कम्पनीको भौतिक प्रमाणपत्रहरूलाई पूर्णरूपमा अभौतिकीकरण गर्ने	निरन्तर २०७४/७५	नेपाल धितोपत्र बोर्ड, सिडीएस कम्पनी सिडीएस कम्पनी, नेपाल धितोपत्र बोर्ड	सदस्य संख्या वृद्धि भएको हुने सबै शेरर अभौतिकीकरण गरिएको हुने
प्रभावकारी समाशोधन र फछ्यौट प्रणाली विकास गर्ने	स्वचालित समाशोधन तथा फछ्यौट प्रणाली कार्यान्वयन गर्ने	२०७३/७४	सिडीएस कम्पनी, नेपाल धितोपत्र बोर्ड	स्वचालित समासोधन तथा फरफारक प्रणाली सफ्टवेयर कार्यान्वयनमा आएको हुने, समासोधन तथा फरफारकको कार्य दिन २ दिनले घट्ने
क्रेडिट रेटिङ एजेन्सीको स्वच्छता र स्वायत्तता सुनिश्चित गर्ने	लगानीकर्ताको विद्युतीय खातामा सुरक्षण र रकम स्वतः जम्मा र खर्च हुने प्रणाली विकास गर्ने	२०७३/७४	सिडीएस कम्पनी	स्वचालित सुरक्षण तथा रकम स्थानान्तरण प्रणाली लागु भएको हुने
बीमा समितिको भौतिक पूर्वाधार तथा सूचना प्रविधि क्षमता बढाउने	क्रेडिट रेटिङ व्यवसायमा प्रतिस्पर्धा र स्वच्छता सुनिश्चित गर्ने सूचना प्रविधि नीति र रणनीतिक योजना विकास गर्ने Business Process Reengineering सञ्चालन गर्ने	२०७३/७४ २०७३/७४	नेपाल धितोपत्र बोर्ड, अर्थ मन्त्रालय बीमा समिति बीमा समिति	नयाँ क्रेडिट रेटिङ एजेन्सी स्थापना भएको भई प्रतिस्पर्धा र व्यवसायमा स्वच्छता अभिवृद्धि भएको हुने नीति र रणनीतिक योजना तयार भएको हुने Business Process Reengineering सञ्चालन भएको हुने

छ. क्षमता विकास

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
वित्तीय क्षेत्रको निर्मित प्रवेश तहमा चाहिने जनशक्ति तयार गर्न माध्यमिक शिक्षा पछिको शिक्षा प्रणालीमा सुधार गर्ने	माध्यमिक शिक्षा भन्दा माथिका शैक्षिक संस्थाहरूले हाल सञ्चालन गरेको पाठ्यक्रमको पुनरावलोकन गरी वित्तीय क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने सीप सिकाउनमा रहेका कमी-कमजोरीहरू पहिचान गर्ने वित्तीय क्षेत्रको आवश्यकता पूरा गर्ने गरी पाठ्यक्रम परिमार्जन गर्ने सम्बद्ध विश्वविद्यालयहरूसँग समन्वय गर्ने	२०७४/७५	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), बीमा समिति, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, अर्थ मन्त्रालय, शिक्षा मन्त्रालय	कमी कमजोरीहरू विश्लेषण गर्ने कार्य भएको हुने
वित्तीय क्षेत्रको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी व्यावसायिक तालिम सुविधाहरू बढाउने	वित्तीय क्षेत्रका कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धिको लागि राष्ट्रिय बैंकिङ्ग संस्था (National Banking Institute) लाई सवल बनाउने बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्रको पूर्वाधार सुधार गर्ने	रिन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक, National Banking Institute (NBI) नेपाल राष्ट्र बैंक	तालिम सत्रको संख्या र प्रशिक्षित जनशक्तिको संख्यामा वृद्धि भएको हुने
	वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको व्यवसायिक तालिमलाई सुहाउदो पाठ्यक्रम र तालिम सामग्री विकास गर्ने	२०७६/७७	सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय (नेतृत्व), अर्थ मन्त्रालय	बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्रको स्थानान्तरण गरिएको हुने, तालिम सत्रको संख्या र प्रशिक्षित जनशक्तिको संख्यामा वृद्धि भएको हुने तालिमको पाठ्यक्रम परिमार्जन गरिएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
	सहकारी लगायत लघुवित्त क्षेत्रको तालिम आवश्यकता पूरा गर्न उपलब्ध राष्ट्रव्यापी पूर्वाधार उपयोग गर्ने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), लघुवित्त संस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय	तालिम सत्रको संख्या र प्रशिक्षित जनशक्तिको संख्यामा वृद्धि भएको हुने
	धितोपत्र बजारका सरोकारवालाको ज्ञान र सीप बढाउन पुँजीबजार तालिम इकाई स्थापना गर्ने	२०७४/७५	नेपाल धितोपत्र बोर्ड	इकाई स्थापना भएको हुने
वित्तीय क्षेत्रको मानव स्रोत क्षमता वृद्धि गर्ने	बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सञ्चालकहरू सञ्चालक शिक्षा कार्यक्रममा सहभागी हुनुपर्ने व्यवस्था मिलाउने	२०७३/७४	नेपाल राष्ट्र बैंक (नेतृत्व), NBI	वार्षिक रूपमा सञ्चालकहरू पनि सञ्चालक शिक्षा कार्यक्रममा सहभागी भएको हुने
	बैंकिङ्ग, धितोपत्र र बीमा व्यवसायसँग सम्बन्धित कम्पनीहरूका कर्मचारीहरूको कार्यक्षमता अभिवृद्धि गर्न उचित स्वदेशी तथा विदेशी तालिमको व्यवस्था मिलाउने।	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल सरकार, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, बीमा समिति, NBI	कर्मचारीहरूको कार्यक्षमता अभिवृद्धिका लागि व्यवस्था गरिएको हुने।
	टाट पल्टने (दामासाही), करार कार्यान्वयन आदि वित्तीय क्षेत्रका विषयहरू हेर्ने सम्बन्धमा न्यायाधीश तथा वकिलहरूसँग अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	२०७३/७४	राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान (नेतृत्व), नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड,	अन्तरक्रिया कार्यक्रमको संख्या बढेको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
	वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको सञ्चालन र यसको वित्तीय प्रणालीका सम्बन्धमा सदस्यहरूलाई शिक्षित गर्ने ।	निरन्तर	सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय, तालिम केन्द्रहरू तथा अर्थ मन्त्रालय	वचत तथा ऋण सहकारी संस्था सदस्यहरूलाई दिइएको तालिमको संख्यामा वृद्धि भएको हुने
आपसी सहयोग र क्षमता अभिवृद्धिको निमित्त अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध बढाउने	मानव स्रोत विकास गर्ने सम्बन्धमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अनुसन्धान तथा तालिम सञ्चालन, विदेशी केन्द्रीय बैंक र बीमा, नौर-वित्तीय, पुँजीबजार तथा सहकारी क्षेत्रका नियमनकारी निकायहरूसँग समन्वय स्थापना गर्ने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक, बीमा समिति, धितोपत्र बोर्ड, सहकारी विभाग	आपसी सम्बन्ध तथा सहयोगमा वृद्धि भएको हुने
	वित्तीय क्षेत्रका विषय र मुद्दाहरूका सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास आदान-प्रदान गर्न अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका सेमिनार, तालिम सम्मेलन आयोजना गर्ने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक, बीमा समिति, धितोपत्र बोर्ड, सहकारी विभाग	सम्मेलनहरूको संख्यामा वृद्धि भएको हुने
	अन्तर्राष्ट्रियस्तरका तालिम, सेमिनार आदि कार्यक्रमहरूमा नियमनकारी निकायका कर्मचारीहरूलाई नियमित रूपले सहभागी गराउने व्यवस्था मिलाउने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक, बीमा समिति, धितोपत्र बोर्ड, सहकारी विभाग	सहभागी गराइएका कर्मचारी संख्यामा वृद्धि भएको हुने

रणनीति	कार्य	समय सीमा	कार्यान्वयन निकाय	प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरू
	World Federation of Stock Exchange को सदस्यता प्राप्त गर्ने र विदेशी स्टक एक्सचेञ्जसँग क्षमता विकासको लागि सम्बन्ध विस्तार गर्ने	२०७३/७४	नेप्से	सदस्यता प्राप्त भएको हुने
	वित्तीय क्षेत्र सेवा आयोग बनाउने	२०७६/७७	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), नेपाल राष्ट्र बैंक, लोक सेवा आयोग	आयोग स्थापना भएको हुने
वित्तीय क्षेत्रका सबै नियमनकारी निकायहरूमा मानव स्रोत क्षमता विकास गर्ने	मानव स्रोत विकास योजना, उत्तराधिकारीसम्बन्धी योजना र मानव स्रोत नीति विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने	निरन्तर	नेपाल राष्ट्र बैंक, बीमा समिति, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, नेप्से, कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष	योजना तथा नीति बनाइ कार्यान्वयन भएको हुने
	वित्तीय क्षेत्रका नियमनकारी निकायहरूमा नव प्रवेशीहरूलाई आकर्षित गर्ने तथा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई सेवा प्रति प्रोत्साहित गर्ने तिनीहरूको सेवा सुविधाको पुनरावलोकन गर्ने	२०७५/७६	नेपाल राष्ट्र बैंक, बीमा समिति, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, अर्थ मन्त्रालय	आकर्षक सुविधासहितको व्यवस्था लागु भएको हुने
	वित्तीय करार तथा वित्तीय विवाद निरूपण तथा शीघ्र कार्यान्वयनका लागि वाणिज्य इजलासको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने	२०७५/७६	अर्थ मन्त्रालय (नेतृत्व), नेपाल राष्ट्र बैंक	वाणिज्य इजलासको संख्यामा वृद्धि भएको हुने